

S. AHELIK, O. KARMA

TÖÖLISVANEMATE TEGEVUSEST EESTIS

Töölisvanemate nõukogude kujunemisest

Töölisvanemate nõukogud said legaalse institutsioonina Venemaal alguse 1903. aasta 10. juuni seaduse alusel. Nende tegeliku eluõiguse ja tegevushaarde määras aga klassijõudude vahetumine. Eestis toimusid esimesed töölisvanemate valimised sama aasta 13. septembril Mayeri keemiavabrikus Tallinnas. Vabriku valitsus esitas omad kandidaadid, tööliselised omad. Valiti peaaegu üksmeelselt viimased. Pärast seda hakkasid teiste ettevõtete omanikud ja nende esindajad töölisvanemate valimisi oma ettevõttes igati takistama, mis neil ka õnnestus kuni 1905. aastani. Revolutsioonilise võitluse laienedes ja arenedes loodi suuremates ettevõtetes tööliste esindajate nõukogud, kelledest 1905. aasta sügisel kujunesid revolutsioonilise võimu kohapealsed organid. Koos revolutsiooniga lämmatati ka töölisvanemate nõukogud.

Uuesti tõusis töölisvanemate nõukogude valimine päevakorrale Esimese maailmasõja ajal. Nimelt asus 1916. aasta veebruari lõpupäevil toimunud sõjatööstuse komiteede esindajate teine kongress seisukohale, et tööstuse mobiliseerimisele sõja huvides on tarvis kaasa tõmmata ka töölisi. Sellest lähtudes tegi kongress kohalikele sõjatööstuse komiteedele kohustuseks kanda hoolt, et töölisvanemate institutsioon vabrikutes ja tehastes 1903. aasta 10. juuni seaduse alusel taas ellu kutsutaks.¹ Selle otsuse elluviimisel aga ei saavutatud märkimisväärseid tulemusi, sest vabrikandid suhtusid töölisvanemate nõukogudesse vaenulikult, nähes neis tööliklassi organiseerivat jõudu. Ainult üksikuis ettevõtteis jõuti valida töölisvanemad, kuid nendegi tegevus jäi väga piiratuks.

Soodsad võimalused töölisvanemate nõukogude tegevuseks kujunesid alles pärast Veebruarirevolutsiooni võitu. 15. märtsil 1917 avaldas «Tallinna Tööliste ja Sõjaväe Saadikute Nõukogu Teataja» oma esiküljel pealkirja all «Tööliklassi suur võit» teate, et Petrogradi TSSN ja Petrogradi Vabrikantide Ühingu vahel on kokku lepitud 8-tunnise tööpäeva kehtestamise ja vabriku- ja tehasekomiteede ning lepituskodade asutamises. Ametlikult kinnitas Tallinna TSS Nõukogu vabrikukomiteede ehk vanemate nõukogude funktsioonid sama aasta 16. märtsil. 22. märtsil avaldati sellesamas «Teatajas» «Juhatuskiri vanemate instituudi ja lepituskodade asjus Tallinnas, Eestimaal», millest tegelikult juhendati kogu Eestis.

Selle «Juhatuskirja» järgi pidi vanemate valimine toimuma üldistel, otsestel ja salajaste valimistel, nagu see varemgi oli ette nähtud ja hiljemgi toimus. Selle kohaselt tuli iga 200 tööliste kohta valida üks vanem ja tema asendaja, vanema kandidaat. Seejuures aga oli ette nähtud, et «üksikud erialal eraldatud töökojad, kui tööliste arv neis vähem kui 200, valivad ikkagi ühe vanema ja ühe kandidaadi». Selle klausli alusel toimusid töölisvanemate valimised ettevõtete osakondades ja jaoskondades. Üldkokkuvõttes tuli seepärast iga 200 tööliste kohta keskmiselt rohkem kui üks vanem.

Töölisvanemate nõukogudel tuli lahendada väga mitmesuguseid ülesandeid. Esimestel kuudel pärast Veebruarirevolutsiooni kerkis kõikjal esikohale nõue tõsta palku. Peagi veendusid töölisvanemad oma kogemuste varal, et esitatavaid nõudmisi on vaja ühtlustada ja

¹ RAKA, f. 4487 (Põhja Paberi- ja Puupapivabrikute Aktsiaühisus), nim. 1, s.-ü. 75, l. 278.

koondada nende eest võitlemiseks jõude. Algatuse võttis enda kätte «Dvigateli» töölisanemate nõukogu, kes oma 20. märtsil toimunud koosolekul otsustas kokku kutsuda ülelinnalise töölisanemate nõupidamise.² Niisugune nõupidamine toimuski 11. aprillil. Peale nuu valiti siin ka töölisanemate Nõukogude Keskkomitee, keda on nimetatud ka Töölisanemate Kesknõukoguks.

Selle Kesknõukogu esimene töökoosolek, mis toimus 15. aprillil 1917, näitas, kui võrd tihedalt oli töölisanemate nõukogude tegevus seostunud töölisklassi poliitilise võitlusega. Päevakorra esimese punktina arutati rahvamiilitsa loomise küsimust, teise punktina — linnavolikogu ümbervalimise vajadust, kolmanda punkti all avaldati protesti eesti pataljoni moodustamise vastu ja alles pärast kõike seda arutati palkade alammäärade küsimust.³

Narvas asuti vabrikukomiteede ülelinnalise keskorgani (keskbüroo) loomisele mai algul. Tartus, kus suurtööstus oli nõrgemalt arenenud, täitis töölisanemate keskorgani ülesandeid peamiselt Tartu Tööliste ja Soldatite Nõukogu töölisseksioon.

27. aprilli määrusega püüdis Ajutine Valitsus piirata töölisanemate nõukogude tegevust. Neile taheti jätta vaid tagasihoidlik vahendaja osa tööliste ja ettevõtete administratsiooni vahel, tööliste esindamine ametlikus korras, tööliste endi vahekordade lahendamine ja kultuurhariduslik töö.

Töölisanemate nõukogude tegevus aga seostus sündmuste arenedes üha enam töölisklassi revolutsioonilise võitlusega. Töölisanemate tegevussfääri ulatusest erakordsel 1917. aastal kõneleb 19.—29. juunini toimunud tolaeagse Tallinna tööstusrajooni (sisuliselt Eesti ala) töölisanemate nõukogude konverents, kus esindatud 44 000 vabrikutöölise, s. t. enam-vähem kogu Eesti tööstusproletariaat.

Pärast kohapealsete aruannete ärakuulamist arutati vabriku- ja tehasekomiteede ülesandeid ja osa ametiühinguliikumises ning tootmise kontrolli ja reguleerimise, tööbörssi ja tarbimiskooperaatiivide organiseerimise ning tööliste sotsiaalkindlustuse küsimusi. Delefaatide aruanded kinnitasid, et töötaolek süvenes üha enam ja et vabrikandid püüdsid omaltpki poolt kavakindlalt tööpuudust suurendada.

Konverentsi kaheksandal päeval võeti vastu V. I. Lenini koostatud «Resolutsioon laose vastu võitlemise majanduslike abinõude kohta», mille oli juba vastu võtnud kolm nädalat varem toimunud Petrogradi vabriku- ja tehasekomiteede konverents.⁴ Mis puutub tööliste tarbeainete jaotamisse, siis leiti, et see peaks toimuma Tallinna kesk-tööliskooperaatiivi kaudu, mille põhikirja väljatöötamisele kavatseti kohe asuda. Nõuti töölisanemate ja nõukogude aktiivset ning organiseeritud osavõttu ettevõtete juhtimisest kohtadel.

Sündmuste arenedes tõusis töölisanemate nõukogude tegevuses üha teravamalt päevakorrale tööliskontrolli probleem. Ja juba enne Oktoobrirevolutsiooni tuli vabrikukomiteedel mõneski ettevõttes hakata omal algatusel teostama tööliskontrolli, isegi osa võtma ettevõtte juhtimisest. Kreenholmi Manufaktuuris, Eesti suurimas tööstusettevõttes, läks vabriku juhtimine alates 20. oktoobrist täielikult vabrikukomitee kätte.⁵

26. oktoobril 1917 moodustas sotsialistliku revolutsiooni võitu tähistav II nõukogude kongress Rahvakomissaride Nõukogu eesotsas V. I. Leniniga. Ja juba järgmisel päeval asus uus valitsus välja töötama tööliskontrolli seaduse projekti, mis võeti vastu 14. novembril ning kandis nimetust «Tööliskontrolli põhimäärus».

Tööliste ettevõtlikkuse ja tööliskomiteede tegevuse sotsialistliku majanduse organiseerimisel katkestas 1918. aasta veebruaris alanud Saksa okupatsioon. Osa töölisanemaid, peamiselt kõige aktiivsemad, lahkus Eestist. Siijäänutest vangistasid okupatsioonivõimud väljapaistvamad. Suurem osa ettevõtteist jäi kas täiesti seisma või jätkas tegevust vaid väga piiratud ulatuses.

Okupatsioonivõimud arvestasid põhimõtteliselt vaid tsaariaegseid seadusi. Ja kuigi ka nende järgi olid töölisanemad ettevõtteis ette nähtud, ei saa kuni 1918. aasta novemb-

² «Kiir» 6. apr. 1917.

³ «Kiir» 17. apr. 1917.

⁴ «Kiir» 5. juulil 1917.

⁵ «Rahvaleht» 21. okt. 1917.

rini kõnelda töölisvanemate organiseeritud legaalsest tegevusest Eestis. Kohalejäänud töölisvanemate osavõtt illegaalsest partei juhtimisest toimunud tööst aga vajab veel uurimist.

Sündmuste areng 1918. aasta sügisel on põhijoontes teada. Märgime vaid, et esimesed teated revolutsioonist Saksamaal jõudsid Tallinna 8. novembri õhtul, s. o. ajal, mil ka Eesti proletariaat tähistas miitingute ja väljaastumistega Oktoobrirevolutsiooni esimest aastapäeva. 9. novembril haarasid need Tallinnas kogu tööstusproletariaadi, puhkes üldstreik.

Väljaastumised toimusid vastavalt Kommunistliku Partei Eestimaa organisatsiooni suunavatele seisukohtadele. Töölisklassi ettevõtteis aga organiseerisid töölisvanemad ja nende nõukogud.

Vaatamata sellele, et töölisvanemate ja -nõukogude tegevus seostus tihedalt poliitilise võitlusega, tuli neil eelkõige lahendada ikkagi konkreetseid ülesandeid oma ettevõtte piirides, tegelda selle tööliskonna igapäevaste töö- ja elutingimuste parandamisega. Siin aga oli tegemist erakordselt rohkesti, pealegi tegi lihtsamategi küsimuste lahendamise küllaltki keerukaks äärmiselt raske majanduslik olukord.

11. novembrist alates, mil Tallinna Saksa garnisoni soldateid oli haaranud ülestõus, hakkasid okupatsioonivõimud maalt lahkuma, valmistudes oma võimupositsioone vastavalt eelkõkkuleppele järkhaaval üle andma kodanlikule Eesti Ajutisele Valitsusele.

Ka töölisklass, kes okupatsiooniajal oli raskesti kannatada saanud ja nõrgenenud, asus oma jõude organiseerima. Oluline osa kuulus siingi töölisvanemate nõukogudele, kuigi nende juriidiline statuut jäi esialgu lahtiseks. 16. novembril 1918 «Riigi Teatajas» nr. 1 avaldatud päevakäsus kuulutati, et «Eesti Maanõukogu Vanematekogu ja Ajutine Valitsus tunnistasid 8-tunnilise tööpäeva ja 1917. a. töökaitse seadused maksvaks». ⁶ 20. novembril teatas tööministri kt. A. Tulp «Dvigateli» vabriku juhatajale, et «kõik töökaitse seadused 1917. a. olnud kujul maksvad on». ⁷ Mõistagi kerkis seejuures küsimus, milliseid 1917. aasta seadusi maksvaks lugeda.

27. novembril pöörduski Vabrikantide Ühing selles küsimuses kirjalikult Tööministeeriumi ⁸ poole, märkides, et «meie arusaamised selles tükkis lähevad tööliste omadest koguni lahku, sest et viimased ainult neid seadusi maksvaks tunnistavad, mis aasta lõpu poole ilmusid». ⁹ Kodanliku valitsuse esindajad täpsustasidki nüüd, et kehtivaiks loetakse ainult need seadused, mis on antud enne 1917. aasta 24. oktoobrit. Järelikult loeti töölisvanemate nõukogude tegevuse aluseks ametlikult Vene Ajutise Valitsuse seadus 27. aprillist 1917, töölistes aga jätkasid vanemate nõukogudes 1917. aasta tegevuspraktikat.

Nii töölisvanemate nõukogude kui ka palgatariifide küsimuse lahendamiseks kutsuti 29. novembriks Tööministeeriumi kokku segakomisjon, kuhu kuulusid Vabrikantide Ühingu, Ametiühingute Kesknõukogu ja Ajutise Tööliste Saadikute Nõukogu esindajad. Nõupidamisele järgnenud päevadel esitati vanemate nõukogu põhimääruse kaks erinevat projekti, mida asuti arutama segakomisjoni järjekordsel koosolekul, mis toimus 3. detsembril. Vabrikantide Ühingu esindaja märkis koosolekul, et «tööliste projekt sisaldab eneses vana kontrollkomisjoni». Selles projektis esineski sõnastus, et «Vanemate Nõukogu on kontrolliv organ ettevõttes». Ta pidi kontrollima tööliste palkasid ja vallandamisi, tööjaotust, tööttingimuste täitmist, toormaterjali ja kütteenetega varustamist, valmis- ja poolvalmistoodangu ostu ja müüki ning vabrikule kuuluvaid kortereid.

Vabrikantide esindajad olid kindlalt igasuguste kontrollimisõiguste andmise vastu vanemate nõukogule. Nende projekt, mis teksti osas oli palju detailsem, jättis töölisvanematele põhiliselt vaid töölisti esindava osa. Seda iseloomustades märkis Ametiühingute Kesknõukogu esindaja M. Orgo, et «vabrikantide põhjuskirja järele vanemate nõukogu on kontori jooksupoisi tingimustes, kes kõigis asjus sisemise korra reeglite järele peab käima ja midagi ette võtta ei saa». ¹⁰

⁶ «Riigi Teataja» (Kolmas trükk.) 1918, nr. 1, lk. 5.

⁷ ORRKA, f. 2000 (Töö- ja Hoolekandeministeerium), nim. 1, s.-ü. 1010, l. 1.

⁸ Tööministeeriumi nimetust kasutati esialgu Vene Ajutise Valitsuse eeskujul, 1918. aasta detsembris muudeti see ministeerium Töö- ja Hoolekandeministeeriumiks.

⁹ ORRKA, f. 2000, nim. 1, s.-ü. 1010, l. 12.

¹⁰ Sealsamas, l. 23 ja 40.

Segakomisjoni töö kujunes vaevaliseks ja venis pikaks, kusjuures sellest osavõtavad Töö- ja Hoolekandeministeeriumi esindajad soovisid ilmselt siiralt lepitada vastuolusid töö ja kapitali vahel. Sellega tegeles eri osakond, mida juhtis Villem Maasik, kes mõrvati 1919. aasta septembris Irboskas. Segakomisjoni tööle avaldas omajagu mõju ka Kodusõja rinne, mis kiiresti lähenes Tallinnale. Pärast mitmeid koosolekuid valmiski 1918. aasta detsembri lõpuks kompromissina põhikiri, millest tolaeagsetes oludes oli kõige enam huvitatud kodanlik Ajutine Valitsus, kes püüdis iga võimaliku vahendiga tugevdada oma väga ebakindlat positsiooni. Põhimääruse kinnitas esitatud kujul Kohtuministeerium 22. jaanuaril 1919 ning ta avaldati «Riigi Teatajas». ¹¹

Selle põhimääruse järgi olid vanemate nõukogud järelevalve- ja tööliste esindusorganid, kellel oli õigus saada ettevõtte juhatuselt informatsiooni tootmistegevuse kohta. Vanemate nõukogu liikmetel oli õigus palgakompensatsioonile aja eest, mis nad olid kulutanud oma ülesannete täitmiseks.

Mõistagi ei rahuldanud kompromissina vastuvõetud põhimäärus täielikult ei ettevõtjaid ega töölisi. Kuid ta andis viimastele legaalse võimaluse luua ettevõtetes oma esinduse ja koordineerida tööliste tegevust. Ja kuna töölisel valisid vanemate nõukogu liikmed hääletamuse teel, said vanemateks ainult inimesed, kel oli tööliste usaldus. Töölisvanemate nõukogude tegevus näitas, et nõukogudesse valitud suhtusid neile osutatud usaldusse vastutustundega ja jäid üldiselt tööliste huvide kindlateks kaitsjateks, kusjuures nad enamikus tegutsesid tihedas kontaktis ametiühingutega.

Algul olid mõned Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee liikmed suhtunud töölisvanemate nõukogudesse eitavalt, ¹² sest tähendas ju selle nõukogu põhimääruse rakendamine ikkagi kompromissi kodanlusega, seda pealegi Kodusõja tingimustes. Kuid peagi tuli seda seisukohta korrigeerida. 23. juulil 1919 avaldatud partei Tallinna komitee üleskutses «Tallinna tööväele» öeldakse: «Siiaamaani oleme vanemate nõukogusid paiguti täiesti boikoteerinud, ehk jälle nende peale ükskõiksel vaadanud. Nüüd aga kutsub Kommunistliku Partei Tallinna Komitee proletaarlasi üles neid asutusi niisamasugusteks võitlusabinõudeks tegema, nagu seda on ametiühisused proletariaadi käes... Valige tööliste vanemate nõukogusse kommunistlisi — tõsiseid proletariaadi esitajaid.» ¹³

Nii tehtigi.

Töölisvanemate nõukogud revolutsioonilise kriisi aastail

1919. aasta jaanuari põhimääruse järgi oli kõikides üle 10 töölisega tööstusettevõtetes õigus valida töölisvanemaid. Seda võimalust kasutati ilmselt enam-vähem kõikides suuremates ettevõtetes.

Hiljemalt 1918. aasta novembrist peale jätkas tegevust ka Töölisvanemate Kesknõukogu, tuginedes 1917. aastal kujunenud tavadele, kusjuures tema liikmetele maksti palka edasi töökohast.

Töölisvanemate tegevussfääri ja -tingimused dikteeris tööliste äärmiselt raske majanduslik olukord revolutsioonilise kriisi aastail Eestis ja valitseva kodanluse püüd igati ahendada tööliklassi õiguslikke positsioone ja nende revolutsioonilist võitlust. Kuidagi suudeti ehk hakkama saada igapäevaste majanduslike pisiküsimuste lahendamisega. Võitlus palgatariifide ja minimaalpalgade kehtestamise eest aga oli juba tõsisem ettevõtmine, mis viis ühise organiseeritud rinde kujunemisele Ametiühingute Kesknõukoguga. Tööliklassi koordineeritud võitlust kohtadel juhtisid otseselt töölisvanemad. Nende hooleks jäi ka tööliste üldkoosolekute otsuste elluviimine.

Klassivõitluse teravnemisel tööliklassi vastu suunatud repressioonide ohvriteks lange sid ka mitmed poliitiliselt aktiivsemad töölisvanemad. Neid oli ka Irboska veretöö ohvrite

¹¹ «Riigi Teataja» (Teine trükk.) 1919, nr. 6, lk. 41—43.

¹² Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost. I osa. Tallinn, 1961, lk. 332.

¹³ O. K u u l i, A. L i e b m a n, H. S a a r n i i t, Tõõrahva riigi eest. Eesti ametiühingute võitlusest aastatel 1918—1940. Tallinn, 1967, lk. 19—20.

hulgas. Ometi jäi töölisvanemate nõukogude tegevus edaspidigi tihedalt seotuks poliitilise võitlusega. Valitsevat kodanlust riivas eriti Töölisvanemate Kesknõukogu tegevus.¹⁴ Viimaks sekskusi asjasse siseminister K. Einbund (Eenpalu), kes 1922. aasta septembris pöördus isiklikult Riigikohtu poole seletusega, et Töölisvanemate Kesknõukogu põhikirja mitmed paragrahvid ei olevat kooskõlas kehtivate seadustega. Detsembris arutas seda küsimust Riigikohus, kes leidis, et Töölisvanemate Kesknõukogu põhikirja registreerides Tallinna-Haapsalu Rahukogu «hulga seaduse rikkumisi on sündida lasknud». Väideti, et registreerida võib küll seltside ja ühingute, mitte aga avalikõiguslike asutuste liite, seega siis mitte ka Töölisvanemate Kesknõukogu. Edasi väideti, et «samuti seadusvastaselt võtab keskkomitee põhikirja § 49 ja 50 alusel järelvalve ja konfliktide lahendamise võimu oma kätte, mis seaduse järele töökaitskomissaridele kuulub». Palga maksmist Töölisvanemate Kesknõukogu liikmetele nende töökohtade poolt oli siseminister ebaseaduslikuks pidanud juba oma varasemas seletuses.¹⁵

Riigikohtu otsus oli ilmselt ette teada. Töölisvanemate Kesknõukogu põhikiri tühistati ning Kesknõukogu tegevus loeti lõpetatuks.

Tegelikult jätkas Töölisvanemate Kesknõukogu oma tegevust veel 1923. aasta algul, nagu nähtub Kesknõukogu 12. jaanuari 1923. aasta kirjast 8. jaoskonna töökaitskomissarile. Kõnesolevas kirjas juhtiti tähelepanu sellele, et jaoskonna piiridesse kuuluvad töölisvanemad pole oma seaduslikult ettenähtud tasu kätte saanud.¹⁶ Vanema töökaitskomissari juhtnõotide kohaselt jäeti kiri tähele panemata.

Kui taotleti Töölisvanemate Kesknõukogu põhikirja kinnitamist uuel kujul, keelduti seda tegemast.¹⁷ See oli tõsine löök kogu töölisvanemate nõukogude institutsioonile ja signaal töölisvanemate õiguste kärpimiseks ettevõtetes. «Päevalehes» 23. jaanuaril 1923 avaldatud artiklis «Juriidiline alus tööliste vanemate tegevuses» selgitati, et 1919. aasta jaanuaris «Riigi Teatajas» avaldatud põhikirja ei saavat seadusena võtta. Uhtlasi kõneldi vabrikantide kavatsusest esitada valitsusele uus vastav seaduseelnõu. Samas märgiti ka, et riigi mõned ettevõtted, näiteks Riigi Raudteevalitsuse trükikoja juhatus, olevat hakanud eitama töölisvanemate õigusi.

Viimasega mõeldi töölisvanema P. Otti vallandamist, kes ei olnud nõustunud trükikojas 7-tunnise tööpäeva muutmiselega 8-tunniseks. Vallandamise otsust ei tühistatud, vaatamata 1. jaoskonna töökaitskomissari sellekohasele ettepanekule ja sellele, et töö- ja hooletandeminister Chr. Kaarna vallandamise hukka mõistis. Oma tegevuse õigustamiseks väitis Raudteevalitsus, et tegemist on riigi rahaliste huvidega.¹⁸ Asja ei muutnud ka trükikoja tööliste streik (pärast seda, kui töö trükikojas oli nädalapäevad seisnud, jätkati seda uute trükitoolistega) ja J. Tombi, P. Keerdo ja A. Hansen'i arupärimine Riigikogus.

Ametlikult jäi töölisvanemate nõukogude 1919. aasta põhimäärus kehtima ning töölisvanemate vallandamisi eraettevõtteis loeti ebaseaduslikeks. See pidurdas töölisvanemate nõukogude tegevuse vastu suunatud reaktsiooni survet. Tööliste palgaküsimuse arutamise puhul suutsid Narva tekstiilivabrikute vanemate nõukogud Kreenholmi vanemate nõukogu esimehe Karl Kuuse algatusel moodustada 1923. aasta märtsis isegi ühise võitlusrinde.

Sõjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail süvenes töölisvanemate koostöö ametiühingutega veelgi. EKP mõju all olevad töölisvanemad ja vanemate nõukogud kujunesid tähtsaks tööliste huve kaitsvaks ja nende huvide eest võitlevaks organeiks.

¹⁴ Kesknõukogu põhikiri oli kinnitatud Tallinna-Haapsalu Rahukogus 22. jaanuaril 1921. 1922. aastal koosnes Töölisvanemate Kesknõukogu seitsmest liikmest. Esimeheks oli Sõjaväe Trükikoja töölisvanem Aleksander Reinson, EKP liige 1920. aastast. Teistest liikmetest on teada Vene-Balti tehase töölisvanem Johannes Kuppar, EKP liige, Tallinna Ametiühingute Kesknõukogu esimees. Töölisvanemate Kesknõukogu kasutada oli 2 tuba Gogoli tn. (Estonia pst.) nr. 4.

¹⁵ ORRKA, f. 2000, nim. 1, s.-ü. 1065, l. 19—20.

¹⁶ Sealsamas, s.-ü. 790, l. 14.

¹⁷ Sealsamas, s.-ü. 783, l. 45.

¹⁸ Sealsamas, s.-ü. 1065, l. 106, 113, 126—127.

Surve tugevneb

1. detsembri ülestõusule järgnenud mõonaperioodi revolutsioonilises võitluses mõjutas paratamatult ka töölisanemate edasist saatust. Rünnaal töölisanemate ja töölisanemate nõukogude vastu alustasid ettevõtjad 1925. aastal. Esialgu piirdus see peamiselt takistuste tegemisega töölisanemate valimistele oma ettevõttes.

Töölisanemate nõukogude valimistel olid esireas sammunud tekstiilitööstusettevõtete töölised. 1925. aastal töötasid suuremad (neli või enam liiget) töölisanemate nõukogud Balti Puuvillavabrikus, Kreenholmi Manufaktuuris, Narva Kalevivabrikus, Narva Linavabrikus ja Sindi Kalevivabrikus. 8-liikmeline töölisnõukogu oli a/s. A. M. Lutheri puutööstusettevõttes. 1926. aastal ei õnnestunud töölisnõukogu valida Balti Puuvillavabrikus.¹⁹

Töölisanemate aktiivsuse mahasurumisel kujunes iseloomulikuks Põhja Paberi- ja Puupapivabriku juhatuse tegevus. Vabrikuvallitsusele oli pinnuks silmas töölisanema Konstantin Veissi tegevus, kes selles ettevõttes astus kindlameelselt välja tööliste huvide eest ja võttis aktiivselt osa ka ametiühingulise töö juhtimisest Tallinnas. K. Veiss otsustati 1927. aasta aprillis vallandada. Ja kuna teati, et töölisanema vallandamine pole seaduspärane, oli vabrikuvallitsus nõus K. Veissile palka edasi maksuma kuni tema töölisanema volitusaja lõppemiseni (s. o. 1. juunini). Sellega loeti küsimus juriidiliselt korraldatuks. Sama taktikat kasutas vabrikuvallitsus 1927. aasta mais uute töölisanemate valimiste eel juba laiemalt. Töölisanemate kandidaadid, kes 6. mail olid üles seatud (valimised pidid toimuma 13.—14. mail) ja kelle kohta vallandamise keeld veel ei kehtinud, vallandati päeva-pealt, enne kui neid valida jõuti, kusjuures neile kahe nädala palk ette maksti.²⁰ Niisugune teguviis kõneles vabrikuvallitsuse taotlusest likvideerida töölisanemate institutsioon ettevõttes. Toimunud informeeriti Riigikogu rühmi. Nii Riigikogus kui ka ajakirjanduses tekkis poleemika. Vabrikuvallitsus oli sunnitud leppima sellega, et K. Veiss valiti töölisanemaks tagasi. Kõik see kordus novembri algul, seoses K. Veissi uuesti töölisanemaks valimisega. Aasta lõpul arutati Veissi vallandamise küsimust kohtus ja leiti, et vallandamine oli seaduslik. K. Veiss oli sunnitud ka töölisanemana oma tegevuse Tallinna Tselluloosivabrikus lõpetama. Vaekauss oli langenud vabrikuvallitsuse kasuks ja seaduslikult ettenähtud esindus likvideeriti ettevõttes 1928. aasta algul.

Organiseeritud kujul toimus töölisanemate väljatõrjumine ettevõtetest Tallinna Tselluloosivabriku, Balti Puuvillavabriku ja trükitöösturite eestvõttel ning Kaubandus-Tööstuskoja toetusel. 1927. aastal korraldas viimane töölisanemate küsimuses suurtööstusettevõtete ankeedi. Täidetud ankeete pole õnnestunud leida. Küll aga säilitatakse ORRKA-s nende alusel 1925. ja 1926. aasta kohta tehtud kokkuvõte.²¹ Sellest nähtub, et ankeedile oli vastanud 46 ettevõtet. Samuti selgub vastustest, et 1925. aastal oli töölisanemaid valitud 24, 1926. aastal aga 21 ettevõttes.

Kuigi ankeet oli haaranud ainult väikese osa tööstusettevõtetest, tegi Kaubandus-Tööstuskoda saabunud vastustest siiski kauguleulatuvad järeldused. Kaubandus-Tööstuskoja 27. septembri 1927. aasta märgukirjas vallitsusele nõutakse, et lõpetatagu tasu maksmine töölisanematele nende ülesannete täitmiseks kulutatud aja eest. Rõhutatakse, «et on kätte jõudnud aeg, kus ettevõtted sarnasest ebamäärasest ja ühehülgsest kohustusest tuleb vabastada».²²

¹⁹ ORRKA, f. 891 (Kaubandus-Tööstuskoda), nim. 1, s.-ü. 73, l. 12.

²⁰ RAKA, f. 4487, nim. 1, s.-ü. 199 (Töökaitsekomissari märkused), l. 4—5.

²¹ ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 191, l. 66. 1930. a. korraldatud ankeedi kokkuvõttel on märkus, et 1927. a. saadeti ankeet 54 ettevõttele, vastuseid laekus 49. Neist selgus, et töölisanemad olid valitud 25 ettevõttes. (ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 191, l. 1.)

²² Sealsamas, s.-ü. 149, l. 245.

Uue seaduse vastuvõtmine

Töösturite püüe vabaneda töölisvanematest ja aina kaugemale ulatav 1919. aasta töölisvanemate põhimääruse rikkumine tekitasid tööliste hulgas üha sügavamad rahulolematust.

Töölislikumise teatud elavnemise tingimustes lootis A. Rei valitsus kodurahu säilitamiseks küsimuse lahendada 1919. aasta põhimääruse ühe peatükiga täiendamise teel. L. Johanson, Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei ühe liidri töö- ja hoolekandeministriks olles ja tema eestvõttel esitaski valitsus 1929. aasta märtsis Riigikogule «Vabrikute ja tehaste tööliste organisatsioonid ja vanemate nõukogu põhjuskirja täiendamise seaduse» eelnõu,²³ mis keelas ettevõtjail takistada töölisvanemate valimisi. Töölisvanemat võidi selle järgi vallandada ainult vanemate nõukogu või tööliste peakoosoleku loal. Seaduseelnõu nägi ette, et ettevõtjat, kes takistas töölisvanemate valimisi või nende tegevust, võidi karistada vabadusekaotusega kuni kuueks kuuks.

Seaduseelnõu tuli arutusele Riigikogu koosolekul 20. märtsil 1929,²⁴ kuid lükati põllumeestekogulaste ja tööerakondlaste ägeda vastuseisu tõttu tagasi.

1929. aasta juulis, kui riigivanemaks sai tööerakondlane O. Strandman, tõrjuti sotsialistid valitsusest välja ja juhtpositsioonid läksid tööerakondlaste ja põllumeestekogulaste kätte. Ilma jäänud ministrikohtadest, tahtsid võita tööliklassi poolehoidu. 1. augustil 1929 esitas Eesti Sotsialistliku Tööliste Partei Riigikogu rühm Riigikogule arutamiseks uue töölisvanemate seaduse eelnõu,²⁵ mille lõpuosa moodustasid märtsis Riigikogus arutusel olnud töölisvanemate kaitsmise ja seda seadust rikkunute karistamise eeskirjad. Peale selle oli töölisvanemate volitusi pikendatud kuult kuult ühele aastale ning vähendatud valimistest kohustuslikku osavõtjate arvu $\frac{2}{3}$ -lt $\frac{1}{2}$ -le ettevõttes töötavate tööliste üldarvust. Projektis ei unustatud ka ettevõtjate huve. Nii oli seaduseelnõus töölisvanemate esimese ülesandena formuleeritud «ettevõtte juhatusele ettevõtte paremale majanduslikule järjele [tõstmisele] kaasaaitamine».²⁶ Muus osas kordas seaduseelnõu üldjoontes 1919. aasta põhimäärust.

Kui seaduseelnõu anti Riigikogu sotsiaalkomisjoni, puhkes töösturite hulgas rahulolematust. Seni kehtinud töölisvanemate seaduse mittetäitmine ei olnud ettevõtjatele toonud tõsisemaid tagajärgi. Uue töölisvanemate seaduse vastuvõtmisega võis aga olukord muududa. Kaubandus-Tööstuskoja märgukirjas 4. oktoobrist 1929 märgitakse otseselt, et kui 1919. aasta töölisvanemate eeskirjad vastu võeti, oldi liialt 1917. aasta revolutsiooni mõjude all ning et «ametiühisuste ja poliitiliste parteide korraldamiseks ei peaks seadus küll mitte tööandjatele agente peale sundima, liiati veel neile tasu maksmisega».²⁷ Vabrikandid ei tahtnud tunnustada ei tööliste üldkoosolekut ega tööinspektorit töölisvanema vallandamise küsimuste otsustamisel ning leidsid, et nende küsimuste lahendamine peaks jääma ainuüksi kohtu kompetentsi. Kohtu kaudu meelepäraste otsuste saavutamiseks aga oli vabrikantidel mitmeid eelseid.

Enne kui seaduseelnõu Riigikogus arutusele tuli, saatis Kaubandus-Tööstuskoda 2. jaanuaril 1930 töösturitele töölisvanemate küsimuses uue ankeedi, kus paluti teatada, kas ettevõttes on valitud töölisvanemaid ja kui palju, millal olid valimised, ning esitada andmed töölisvanematele tasu maksmise kohta.²⁸ Ankeet saadeti 78 ettevõttele, kellest ainult kaks ei vastanud. Vastused ettevõtete kaupa on säilinud ORRKA-s.²⁹ Neist selgub, et 1929. aastal tegutsesid töölisvanemate nõukogud või töölisvanemad 28 küsitletud ettevõttes, s. o. pisut enam kui ühes kolmandikus. Suurematest ettevõtetest, kus 1926. aastal olid töölisvanemad tegutsenud, puudusid nad nüüd Põhja Paberi- ja Puupapivabrikus, Tallinna Eesti Kirjastusühisuses, tubakavabrikus «Laferme», Kohila Paberivabrikus, «Voltas», «Postimehes», eksporditapamajas «Estonia». Endiselt töötasid suuremad töölisvanemate nõuko-

²³ III Riigikogu protokollide lisad. IV—VIII istungjärk, 1927—1929. veerud 1193—1196.

²⁴ III Riigikogu 8. istungjärgu protokollid, 1929, veerud 1267—1284.

²⁵ ORRKA, f. 80 (Riigikogu I—V koosseis), nim. 4, s.-ü. 742, l. 1—5.

²⁶ Sealsamas, l. 3.

²⁷ ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 617, l. 33.

²⁸ Sealsamas, s.-ü. 191, l. 80.

²⁹ Sealsamas, l. 70—143.

gud Kreenholmi Manufaktuuris, Narva Kalevivabrikus, Narva Linavabrikus ja Sindi Kalevivabrikus.³⁰ Metallitöölised aga sammusid viimaste seas. Nii 1925.—1926. kui ka 1929. aastal olid töölisvanemad valitud ainult a/s. Franz Krulli masinatehases.³¹

Mitmete ettevõtete juhtkonnad (a/s. Port-Kunda tsemenditehas, a/s. «Ilmarine», a/s. «Küttejõud» põlevkivikaevandus jne.) vastasid otseselt, et pärast 1924. aastat pole nende ettevõtte töölisvanemaid valitud. Saku õlletehases, Riigi viinatehases, a/s. Viljandi Linavabrikus ja mitmel pool mujal polnud töölisvanemaid kunagi valitud.

Samast ankeedist nähtub, et töölisvanematele nende ametikohustuste täitmise eest makstava tasu suurus³² oli väga kõikumine — 7 kuni 59 kr.³³ Alla 10 kr. kuus maksid 3, 10—20 kr. 4, 20—30 kr. 11 ja üle 30 kr. 4 ettevõtet. Kuus ettevõtet töölisvanematele lisatasu ei maksnud.

Pärast mitmekordset arutamist 1929. aasta lõpukuudel ja valitsuse eitava seisukoha ärakuulamist esitaski Riigikogu sotsiaalkomisjon töölisvanemate seaduse eelnõu 1930. a. jaanuaris Riigikogule ettepanekuga see tagasi lükata.³⁴

Uue seaduse vastuvõtmise vajalikkust põhjendades esitasid Riigikogus sõna võtnud saadikud (peamiselt sotsiaaldemokraatliku rühma liikmed) rohkesti näiteid selle kohta, et töölisvanemate valimine oli viimastel aastatel täiesti sõltunud ettevõtjate tahtest, kellel oli täielik voli töölisvanemast lahti saada või paigutada ta teisele tööle.³⁵ Riigikogu lükkaski seaduseelnõu tagasi.

1931. aastal, kui haridus- ja sotsiaalministriks sai J. Piiskar, töötas ministeerium välja uue töölisvanemate seaduse eelnõu, mida nimetati nüüd «Käitisevanemate seaduseks»³⁶ ja mille koostamisel olid olnud eeskujuks Saksamaal ja Tšehhoslovakkias kehtivad töölisvanemate seadused. Eelmise seaduseelnõuga võrreldes oli seekordne mõnevõrra ulatuslikum ning haaras peale tööstuse ka kaubanduse, pangad ja kindlustusseltsid. Vabrikandid hindasid seda sammu sotside poliitilise manöövrina, et võita tööliste laiemates hulkades mõjuvõimu. Paljutähendavalt märkis Telluloosivabriku juhatuse sel puhul, et töölisvanemate tegevust suunavad tegelikult «vasakpoolsemad elemendid».³⁷ Seepärast asuti seisukohale, et kui seaduse projekti ei õnnestu tagasi lükata, tuleb vähemalt katsuda piirata temas töölisvanematele ettenähtud õigusi. Kaubandus-Tööstuskoja seksisioonides ja osakondades moodustati seaduseelnõu arutamiseks mitmed komisjonid. Märtsist juulini toimus mitu Kaubandus-Tööstuskoja juhatuse ja seksisiooni büroode koosolekut, moodustati veel mitmed erikomisjonid, käidi majandusministri ja riigivanema jutul, saadeti valitsusele märgukirju — kõik ainult selleks, et takistada uue seaduse vastuvõtmist.³⁸

³⁰ Narva Kreenholmi Manufaktuuri poolt esitatud andmeist selgub, et seal olid töölisvanemad pidevalt tegutsenud alates 1920. aastast.

³¹ A/s. Franz Krulli masinatehases oli töölisvanemaid valitud nii 1930. kui ka 1931. aastal. Kui Krulli vabriku tööliste 29. aprilli 1931. aasta üldkoosolek otsustas osa võtta 1. mai rongkäigust, etendasid selle organiseerimisel küllaltki olulist osa töölised, kes olid juba töölisvanemad või kelle valimine alles ees seisis. 1931. aasta sügisel valiti Krulli vabrikus teiste hulgas töölisvanemaks revolutsioonilisest tööliikumisest osavõtja Edgar Lepp. (ORRKA, f. 2111 (1. jaoskonna tööinspektor), nim. 1, s.-ü. 7, l. 132; «Ohtuleht» 29. jaan. 1970.)

³² 1919. a. töölisvanemate «põhjuskirja» järgi oli töölisvanematele nende ülesannete täitmiseks ette nähtud teatud arv tunde (10—50 töölisega ettevõttes näit. 8 tundi, 50—100 töölisega ettevõttes 16 tundi, üle 100 töölisega ettevõttes 24 tundi nädalas jne.), kusjuures tunnitasu oli töölisvanema keskmine tunnipalk.

³³ 59 kr. maksis ainult Tartu Telefonivabrik. Kas selles summas sisaldus ka palk, pole õnnestunud välja selgitada.

³⁴ IV Riigikogu 3. istungjärgu protokollid, 1930, lk. 402—411.

³⁵ Tsemenditehases a/s. «Port-Kunda» paigutati töölisvanem, kes kvalifikatsioonilt oli lukksepp, lihttööliseks, «Dvigatelis» sunniti töölisvanem vallandamise ähvardusel kohast loobuma, «Tekstiilivabrikus» vallandati nii töölisvanem kui ka valimiskomisjoni liikmed jne.

³⁶ ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 622, l. 205—217.

³⁷ RAKA, f. 4487, nim. 1, s.-ü. 155, l. 23.

³⁸ Vt. Kaubandus-Tööstuskoja II seksiooni büroo koosoleku protokoll 14. aprillist 1931 (ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 482, l. 35), Kaubandus-Tööstuskoja I seksiooni büroo koosoleku protokoll 22. aprillist 1931 (sealsamas, s.-ü. 78, l. 110) ja Tartu Ringkonna Vabrikantide Ühisuse juhatuse laendatud koosoleku protokoll 21. maist 1931 (ORRKA, f. 3216, nim. 1, s.-ü. 3, l. 21—22).

Kaubandus-Tööstuskoja märgukirjas majandusministrile 27. aprillist 1931 väidetakse, et kuna võimutseb majanduskriis, on aeg selle seaduse vastuvõtmiseks ebasoodus. Märgiti ka, et töölisvanemad olevat olnud ettevõtetes kõige suuremate raskuste põhjustajad ning neid polevat kellelegi vaja.³⁹ Peale selle tehti märgukirjas ettepanek muuta seaduseelnõu nii, et ta kehtiks ainult suurtööstusettevõtete kohta.

28. aprillil algasid Haridus- ja Sotsiaalministeeriumis seaduseelnõu arutamiseks ministritevahelise komisjoni istungid. Töösturite mõjutusel piirati tunduvalt seaduseelnõu ulatust ja tühistati ettevõtjatele töölisvanemate valimiste läbiviimiseks ruumide mitteandmise eest ette nähtud arestikaristus ja vähendati trahve. Töösturite arvates oli seda ikkagi liiga vähe ja 11. mail toimunud Kaubandus-Tööstuskoja suurtööstuse sektsiooni täiskogu koosolekul otsustati võtta lisaks suulisele propagandale appi ka ajakirjandus, et «laiematele hulkadele selgitada selle seaduse üleliigsust, selle halbu tagajärgi töölisklassile ning meie rahva üldisele rahule».⁴⁰

Tartu Ringkonna Vabrikantide Ühise, Tartu Töösturite Keskühingu ja Tartu Kaupmeeste Ühise ühises 21. mai märgukirjas riigivanemale, valitsusele ja kõigile Riigikogu rühmadele vaieldi kategooriliseit töölisvanemate õiguse vastu kontrollida ettevõtte tegevust. Ei oldud nõus ka seliega, et elnõu takistas töölisvanemate vallandamist. Märgukirjas hädaldatakse, et seaduseelnõu vastuvõtmine sundivat ettevõtjaid oma ettevõtteid sulgema.⁴¹

Valitsus, kes varem oli toetanud seaduseelnõu tagasilükkamist,⁴² muutis 1931. aastal parteipoliitilistel kaalutlustel oma seisukohta.

Nüüd ei suutnud ka töösturid uue seaduse vastuvõtmist takistada. 19. mail kirjutas Kaubandus-Tööstuskoda oma Pärnu osakonnale: «Teatavasti on põllumeeste ja sotsialistide vahel kokkulepe, mille järele käitisvanemate seaduse eest sotsialistid toetavad põllutöökoja seadust, ja et neid seadusi veel keyadel kätte saada, aetakse asja äkiliselt ja kiirelt.» Kahetusega lisatakse, et «koda ei saa nende ringkondade ja liidrite vastu midagi ette võtta, kes parteipoliitilistel kaalutlustel tööstuse ja kaubanduse huvid maha salgavad».⁴³

Ometi peeti seaduse projekti muutmisel silmas ka töösturite soove. Kaubandus-Tööstuskoja surve ja valitsuse nõusolekul kärbiti ja muudeti Riigikogu komisjonides seda seaduseelnõu, mille tulemusena Riigikogule esitati arutamiseks sisuliselt uus elnõu. See võetigi vastu 10. juulil 1931⁴⁴ «Tööstusliikude käitiste tööliskonna asutiste seaduse» nime-tuse all ja hakkas kehlima sama aasta 1. oktoobrist.⁴⁵

Võrreldes 1919. aasta «Töölisvanemate seadusega», olid «Tööstusliikude käitiste tööliskonna asutiste seaduses» mitmed olulised muudatused. Seni oli töölisvanemat võidud valida tööstusettevõttes, kus töötas vähemalt 10 töölise, nüüd saadi see õigus vähemalt 25 töölisega töötavais tööstusettevõtetes. Oigus töölisnõukogu valida oli üle 100 töölisega ettevõtteis.⁴⁶ Töölisnõukogu liikmete arv olenes endiselt ettevõttes töötavate töölise arvust. Oigus olla valitud töölisvanemaks tekkis töölisel alles pärast kuuekuulist töötamist samas ettevõttes ja pärast kaheaastast töötamist samas tööstusharus. Selle klausli seadusse sisseviimisega piirati hooajatöölise õigusi saada valitud töölisvanemaks. Tõsteti vanadus-tensust. Seni olid valimistest võinud osa võtta ja olla valitud töölisvanemaks tööstusettevõtte töölised alates 17. eluaastast, nüüd tekkis aktiivne valimisõigus 18-aastaseks ja passiivne 24-aastaseks saamisel.⁴⁷ Positiivselt tuleb hinnata töölisvanemate volituste pikendamist kuueli kuult ühele aastale, kuna see võimaldas töölisvanematel oma tööd veidigi pikemaks ajaks planeerida. Seaduses oli püütud tagada töölisvanemate valimiste läbivi-

³⁹ ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 632, l. 8.

⁴⁰ Sealsamas, s.-ü. 482, l. 105.

⁴¹ ORRKA, f. 3216, nim. 1, s.-ü. 3, l. 21—22; f. 80, nim. 4, s.-ü. 1814, l. 6.

⁴² IV Riigikogu 3. istungjärgu protokollid, 1930, veerg 402.

⁴³ ORRKA, f. 891, nim. 1, s.-ü. 632, l. 4.

⁴⁴ IV Riigikogu 7. istungjärgu protokollid, 1931, lk. 3116.

⁴⁵ «Riigi Teataja» 1931, nr. 61, art. 488.

⁴⁶ Töölise esindust ettevõttes hakati senise vanemate nõukogu asemel 1931. aasta seaduse järgi nimetama töölisnõukoguks.

⁴⁷ Oigus olla valitud töölisvanemaks või töölisnõukogusse oli ainult Eesti kodakondsusse kuuluvail iskuil, neil, kellel oli valimisõigus ka Riigikogu valimistel.

mist ja nende õiguste teostamist. Ettevõtjat näiteks, kes takistas töölisanõukogu või töölisanema valimist, võidi karistada arestiga kuni kolme kuuni või vangistusega 1—6 kuuni.

Kuna töölisanõukogud olid legaalsed tööliste esindused, pöörduski Eestimaa Kommunistlik Partei oma häälekandja «Kommunist» kaudu tööliste poole üleskutsega neisse töölisanemate näol sisse tungida ja muuta nad revolutsioonilise klassivõitluse — palgavõitluse kantsiks.⁴⁸

Uue seaduse rakendamine

1931. aasta sügisel toimusid töölisanemate valimised juba uue seaduse alusel. Töös-turid suhtusid sellessegi seadusesse eilavalt, nagu nad varem olid eilavalt suhtunud 1919. aasta põhimäärusesse. Nüüdki andis selleks omamoodi eeskuju Tallinna Tselluloosivabriku juhatus. Uue seaduse kohaselt moodustati selleski ettevõttes valimiskomisjon ja vaeti kandidaate. Kuna aga viimaseid ähvardas juba enne valimisi päevapealt vallandamine, oli valimiskomisjon sunnitud konstaterima, et kandidaate ei esitatud, ja lõpetama oma tegevuse.⁴⁹ Samal põhjusel ei õnnestunud töölisanõukogu valimised Tselluloosivabrikus ka järg-nisel aastal.⁵⁰

Nii toimusid töölisanemate valimised nüüdki väga komplitseeritud olukorras: ühelt poolt ettevõtjate vastuseis otsese või kaudse surve näol, teiselt poolt tööliste kartus kaolada töökoht, mida terava majanduskriisi aastail raske oli leida. 1931. aasta töölisanemate valimiste kohta kirjutasid tööinspektorid oma aruannetes, et need olid tagasihoidlikud. Nii märgib 2. jaoskonna * tööinspektor, et enamasti tuli igas ettevõttes korraldada kaks koosolekut, sest esimesele ei ilmunud vajalikul arvul osavõtjaid.⁵¹ 3. jaoskonna tööinspektor, kelle tegevuspiirkonda kuulusid kaevandused, pidas a/ü. «Eesti Kiviõlis» töölisanõukogu valimiste nurjumise põhjuseks seda, et ettevõttes olid umbes pooled töölistest kodakondsuseta, mistõttu neil polnud õigust valimistest osa võtta. Tööinspektor avaldas arvamust, et võib-olla oli selline olukord ettevõtte juhatuse poolt kunstlikult tekitatud. Inspektori andmetel oli 1931. aastal kodakondsuseta isikuid mäetööstuses 449 ja tekstiilitööstuses 250.⁵² Tabelist 1 nähtub, et 1931. aastal oli õigus töölisanemat või töölisanõukogu valida 172 ettevõttes, valiti aga ainult 85 ettevõttes.

Töölisanemate 1931. aasta valimiste organiseerimisel olenes küllaltki palju tööinspektorite aktiivsusest, sest seaduse järgi lasus sel aastal valimiste läbiviimine nende õul. Valimiste ettevalmistamisel ja läbiviimisel tegid küllaltki suure töö ära 1. jaoskonna (Tallinn) tööinspektor Martin Saar ja tema abi Johannes Koppel.

Kuni 1931. aasta seaduse vastuvõtmiseni ei olnud tööinspektorid töölisanemate valimise kohta ettevõtetes arvestust pidanud. Seekordsete valimiste tulemuste võrdlemine 1930. aasta ankeedi tulemustega näitab, et 1931. aastal valiti töölisanõukogud taas sellistes suurtes ettevõtetes, nagu «Ilmarine», Balti Puuvillavabrik, Port-Kunda tsemendivabrik jne. Töölisanemate valimisel olid endiselt aktiivsemad tekstiilitöölised. Tõusnud oli ka keemia- ja metallitöölised, mõnevõrra samuti puidu- ja polügraafiatööstuse tööliste aktiivsus.

Nii toimusid töölisanemate valimised 1931. aastal märksa elavamalt. Kuna aga tööinspektorid 1932. aastast peale jäid valimiste organiseerimisest kõrvale, algas jällegi langus, mis muutus pidevaks. Kuigi 1933. aastal suurenes ettevõtete arv, kus töölistel oli töölisanema valimise õigus, sest seaduse kehtivust laiendati ka hooajaliselt töötavatele ettevõtetele (turbatööstused jt.),⁵³ vähenes valitud töölisanõukogude arv siiski kuue võrra. Langus jätkus ka paaril järgneval aastal. 1935. aastal tegutses veel ainult 25 töölisanõukogu ja 17 töölisanemat.

⁴⁸ «Kommunist» 1932. nr. 1.

⁴⁹ Põhja Paberi- ja Puupapivabrikute a/ü. juhatuse aruanne 1936. äriaasta kohta.

⁵⁰ «Meie Võitluse Aeg» 1932, nr. 9.

* 1931. aastal oli 2. jaoskonna tööinspektori tegevuspiirkonnaks osa Tallinna linnast ja Harju maakonnast, Järva maakond, Paide, Türi ja Tapa linn. Inspektori asukohaks oli Tallinn.

⁵¹ ORRKA, f. 50 (Sotsiaalministeerium), nim. 1, s.-ü. 659, l. 61.

⁵² ORRKA, f. 1831 (Riigi Statistika Keskbüroo), nim. 1, s.-ü. 1151, l. 49.

⁵³ ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 669, l. 3.

Elujõulisemad ja suutelisemad tööliste huve kaitsma olid töölisnõukogud suuremates ettevõtetes, kus töölised nii sageli ei vaheldunud ja kus neil nõukogudel olid aastatepikkused kogemused. Teovõimsaimad töölisnõukogud olid neil aastail Narva Linaketramise Manufaktuuris ja Kreenholmi Puuvillasaaduste Manufaktuuris, kus ettevõtte juhatus oli sunnitud arvestama nõukogu seisukohti.⁵⁴ Narva tekstiilitöölise töölisnõukogude tegevust toetas ka Kiutöölise Ametiühingu Narva osakond, kes kolmekümnendate aastate esimesel poolel püsis kindlalt revolutsioonilise klassivõitluse positsioonil.

25—100 töölisega ettevõtetes oli töölisvanemal tööliste ainuisikulise esindajana raskem leida oma kohta ettevõttes ning nii mõnelgi pool sattusid nad ettevõtja mõju alla.

1933. aasta augustis toimus Tallinnas üleriigiline töölisvanemate konverents, millest võttis osa 112 töölisvanemat 55 ettevõttest.⁵⁵ Esindatud olid kõik ettevõtted, kus tegutsesid töölisnõukogud või töölisvanemad. Peale küsimuste, mis otseselt puudutasid töölisvanemate tegevust, arutati konverentsil eri päevakorrapunktina ka probleemi «Tööliskond ja fašism». Konverents mõistis oma otsuses fašismi hukka ja kutsus üles looma ühist fašismivastast rinet.⁵⁶

1934. aasta augustis peeti ära Eestimaa Kommunistliku Partei konverents, millel oli suur tähtsus võitluses töölisklassi ühistrinde eest. Konverentsil sõna võtnud EKP Keskkomitee liige Richard Meerits (Mirring) juhtis tähelepanu sellele, et pole kasutatud kõiki võimalusi tööks legaalsetes töölisorganisatsioonides. Ta konstateeris muu hulgas ka seda, et kuni 1924. aastani olid töölisvanemad olnud EKP mõju all.⁵⁷ Konverentsil ühel häälel vastuvõetud resolutsioonis oli eri punkt pühendatud ülesannetele, mille eesmärk oli laiendada ja tugevdada parteiorganisatsiooni. Selle kohaselt tuli «luua parteilised fraktsioonid ametiühisustes, korraldades plaanikindlalt võitlust partei mõju laiendamise eest ametiühisustes, vabrikuvanemate seas, haigekassades ja muudes tööliste ja noorsoo organisatsioonides».⁵⁸

Töölisvanemate tegevuse konsolideerumine

Alates 1936. aastast, mil EKP töö tulemusena hakkasid tugevnema ametiühingud ning kasvama nende jõud ja aktiivsus, hakkas suurenema ka töölisvanemate osatähtsus töölisliikumises. Töölisvanemate read täienesid poliitiliselt aktiivsemate töölistega. Niisugusteks olid Tallinna ettevõtetes 1936. aastal töölisvanemad Voldemar Ado, Erich Kadakas, Martin Kurg, Osvald Raudsepp, Voldemar Reining, Jaan Seppel, Nadežda Tihhanova ja mitmed teised. Mõned neist, nagu E. Kadakas, N. Tihhanova ja O. Raudsepp, kuulusid ka Eesti Tekstiilitöölise Ühingu Tallinna osakonna juhatusse.

Pahempoolse tiiva tugevnemist töölisvanemate seas kajastas ka 1936. aasta veebruaris toimunud IV üleriigiline töölisvanemate konverents, millest võttis osa 130 esindajat. Konverentsi resolutsioonis nõuti, et kehtestataks palgavõitluse vabadus, kindlustataks töötajad vanaduse, invaliidisuse ja haiguste vastu ning parandataks nende majanduslikku olukorda.⁵⁹

Teravalt kritiseeriti konverentsil tööinspektoreid, eriti tegid seda Tartu töölisvanemad. Tartu telefonivabriku töölisvanema Arnold Laane sõnade järgi võis tööline õiguse saada pigem jumala kui praeguste tööinspektorite käest. Kuigi Haridus- ja Sotsiaalministeeriumi töökaitse ja sotsiaalkindlustuse osakonna direktor J. Sonin püüdis konverentsil inspektorite kaitseks välja astuda, oli ministereium sunnitud sellest järeldused tegema. Vanema tööinspektori 5. märtsi 1936. aasta ringkirjas kõigile tööinspektoritele märgiti, et nii töölisvanemate konverentsil kui ka Haigekassade Liidu kongressil olid töölised kaevanud, et ettevõtteid revideerides hoiduvad tööinspektoriid kõrvale töölisnõukogudest või töölisvanemate

⁵⁴ Sealsamas, s.-ü. 670, l. 26; f. 1831, nim. 1, s.-ü. 1151, l. 51.

⁵⁵ «Rahva Sõna» 30. aug. 1933.

⁵⁶ O. Kuuli, A. Liebman, H. Saarniit, Töörahva riigi eest, lk. 305.

⁵⁷ EKPA, f. 6495 (Kominterni Eesti sektsioon), nim. 1, s.-ü. 313, l. 34.

⁵⁸ Resolutsioon Eestimaa olukorra ja EKP ülesannete kohta. Eestimaa Kommunistliku Partei (Kommunistliku Internatsionaali sektsiooni) Keskkomitee Kirjastus, 1935. (Vt. EKPA, f. 6495, nim. 1, s.-ü. 315, l. 11.)

⁵⁹ «Töölise Hääl» 1936, nr. 2, lk. 19—27.

matest, ajavad asju ainult ettevõtte juhtkonnaga jne.⁶⁰ Ringkirjas polnud aga sõnagi sellest, mida neil olukorra parandamiseks tuleks teha.

Omamoodi erandiks võib pidada tööinspektor Lembit Lüüsi, kes juba üliõpilasena oli seotud töölislüüsi liikumise pahempoolse tiivaga. L. Lüüsi määramisega 5. jaoskonna (Tartu) tööinspektori abi kohale 16. oktoobrist 1936⁶¹ muutus ettevõtete revideerimine põhjalikumaks, tihenedes tööinspektori kontaktid töölislüüsi kogude ja töölislüüsi vanematega. Hinnatav on L. Lüüsi tegevus töölislüüsi vanemate valimiste läbiviimisel ettevõtetes. Iseloomustavaks näiteks siin on töölislüüsi vanemate valimised o/ü. «Noor Eesti Kirjastuse» trüki- ja kõitekojas 1936. aasta novembris. Trükikoja töölised olid töölislüüsi vanema valimiseks soovi avaldanud juba sama aasta märtsis toimunud Tartu Trükilüüsi Ametiühingu peakoosolekul. Seejärel olid nad trükikoja juhatajale esitanud 27 töölise allkirjaga ettepaneku kokku kutsuda töölise üldkoosolek töölislüüsi vanema valimiseks. Ettevõtte juhataja sellele ei reageerinud. Pärast mitme kuu möödumist esitasid töölised 23. oktoobril 24 töölise (üldse töötas ettevõttes 30 töölise) allkirjaga palvekirja 5. jaoskonna tööinspektorile, et see aitaks neil üldkoosoleku läbi viia.⁶² Tööinspektori korraldusel pidi koosolek toimuma trükikoja ruumes, kuid ettevõtja püüdis seda nurja ajada. Koosoleku päeval saatis ta töölised enne tööpäeva lõppu koju ja kui need hiljem tahtsid koosolekule tulla, seisis ise uksele ja saatis nad tagasi. Uus koosolek määrati järgmisele päevale ja seekord toimus see tööinspektor L. Lüüsi eestvõttel töölislüüsi vanemate ruumes. Seegi kord valvas trükikoja juhataja töölislüüsi vanemate uksele ja jälgis, kes töölisest vastu tema tahtmist koosolekule läksid. Selle võttega aga ei suutnud ta koosolekut nurja ajada ega töölislüüsi vanema ja selle asetäitja valimist takistada. Töölislüüsi vanemaks valiti A. Bleier. Ka järgmistel aastatel valiti ta sellele kohale.⁶³

Tööinspektor L. Lüüsi aktiivsele tegevusele töölise huvide kaitsmisel reageerisid Tartu Ringkonna Vabrikantide Ühisus ja Tartu Töösturite Keskühing koosolekute ja märgukirjade kampaaniaga 5. jaoskonna tööinspektori, eriti tema abi vastu. Kampaania algas mõni kuu pärast L. Lüüsi nimetamist tööinspektori abi kohale.⁶⁴ Tartu Ringkonna Vabrikantide Ühisuse ja Tartu Töösturite Keskühingu 23. veebruari 1937. aasta märgukirjas presidendile*, sotsiaalministrile, majandusministrile ja Kaubandus-Tööstuskojale märgitakse, et viimasel ajal on tööinspektorite poolt tehtud protokollide ja ettevõtjaile määratud trahvide arv kohutavalt tõusnud ning et trahvirahade summa ulatub üheainsa kuu jooksul tuhandetesse kroonidesse. Edasi kurdetakse, et ettevõtetesse revideerima ilmudes ei pöördu töölislüüsi vanemate ametnikud enam ettevõtja poole nagu varem, vaid astuvad kontakti töölislüüsi vanematega või töölisestega, puuduste avastamisel ei aeta ettevõtjaga juttu, vaid koostatakse kohe protokoll. «Peale töölislüüsi vanema valimist on töölise omavahelised koosolekud muutunud niivõrd sagedaiks, ettevõtja ja töölise vahel aga halvenenud,»⁶⁵ nurisetakse märgukirjas. Ettevõtjad nägid töölislüüsi vanemate valimises üht töölise organiseerimise vormi ja püüdsid seepärast neid valimisi iga hinna eest takistada. Tartu töösturite märgukirjaga tuli tegemist teha paljudel riigiametnikel. K. Pätsi resolutsiooni alusel 26. veebruarist 1937 algas juurdlus ja asjaosaliste ülekuulamine. Kui vanem tööinspektor kuu aega kestnud ülekuulamiste tulemustest kokkuvõtte tegi ja leidis, et tööinspektorid oma tööd tunnevad ja et kaebus ei pea paika,⁶⁶ saatsid Tartu töösturid juba sama aasta mais sotsiaalministrile uue kirja, kus vanemat tööinspektorit süüdistati ebaobjektiivsuses.⁶⁷ Asja uurimine jätkus kõige kõrgemal tasemel, kuid ka Kohtukoja prokurör oli sunnitud oma kirjas 9. juulist 1937 konstateerima, et kuriteo tunnuste puudumisel on juurdlus tulnud lõpetada.⁶⁸

Kolmekümnendate aastate teisel poolel töölislüüsi vanemaid tabanud töösturite rünnakute

⁶⁰ ORRKA, f. 921 (8. jaoskonna tööinspektor), nim. 3, s.-ü. 93, l. 8.

⁶¹ ORRKA, f. 2115 (5. jaoskonna tööinspektor), nim. 1, s.-ü. 5, l. 70.

⁶² ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 2578, l. 35–36.

⁶³ Sealsamas, s.-ü. 3369, l. 85.

⁶⁴ ORRKA, f. 3216, nim. 1, s.-ü. 3, l. 77, 78, 80; RAKA, f. 2117 (Tartu Ringkonna Vabrikantide Ühisus), nim. 1, s.-ü. 20, l. 4; s.-ü. 28, l. 19.

* Peaks olema «riigivanemale», sest presidenti sel ajal veel ei olnud.

⁶⁵ ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 2578, l. 1–2.

⁶⁶ Sealsamas, l. 57 ja 64.

⁶⁷ Sealsamas, l. 66.

⁶⁸ RAKA, f. 2117, nim. 1, s.-ü. 28, l. 30.

vastu astus välja ka Tartu Töölisühingute Keskliidu nõukogu, kelle juhtkonda kuulusid pahempoolsed töölised Kristjan Jalak ja Osvald Hirsch. Küsimust arutati 4. märtsi 1937. aasta koosolekul. Eestimaa Töölisühingute Keskliidule saadetud märgukirjas paluti samme astuda, et töösturid lõpetaksid viimasel ajal eriti hoogustunud pealetungi töölisvanematele ja tööinspektoritele ega püüaks enam piirata neidki väheseid töölise õigusi, mille täitmist kohalik tööinspeksioon jõudumööda nõudis.⁶⁹

Peale tööliikumise üldise aktiveerumise kolmekümnendate aastate teisel poolel tugevdas töölisvanemate instituudi seaduslikku alust ka K. Pätsi valitsuse poliitika, mis oli suunatud riikliku monopolistliku kapitalismi arendamisele, nagu see tollal üsna laialdaselt päevakorras oli kapitalistlikus maailmas üldse. Meenutame siinkohal selle ühe näitena ka Eesti valitsevas ringkonnis elavat huvi äratanud⁷⁰ F. Roosevelti «uue kursi» poliitikat, mis majanduslike ümberkorralduste kõrval taotles riiklikul vahendusel ka ühiskondlike klasside koostööd.⁷¹ Sellel eesmärgil loodi Ameerika Ühendriikides 1934. aastal Riiklik Töönõukogu (National Labor Board) ja Töötülde Lahendamise Nõukogu (National Industrial Adjustment Board). Midagi analoogilist sellele toimus ka Eestis.

Seni oli kodanlik valitsus olnud koostöös 1925. aasta novembris, s. t. reaktsiooni pealetungi tingimustes tegevust alustanud Kaubandus-Tööstuskajaga, kes esindas tööstureid ja teisi ettevõtjaid. Viimase koostöö valitsusega vastas «kapitalismi tegevusvabaduse» arusaamadele. Kaubandus-Tööstuskaja tegevusest töölisvanemate nõukogude vastu kõnelesime juba eespool.

1930-ndate aastate teisel poolel toimusid klassijõudude vahekordades muutused töölisklassi kasuks. Aktiveerus võitlus töölise majandusliku ja õigusliku olukorra parandamise eest. Riiklikku monopolistlikku suunda arendava valitsuse taotluseks kujunes nüüd sellegi võitluse reguleerimine ja ka teatud tasakaalustamine. Seejuures mõisteti, et töölise ostujõu mõningane suurenemine tugevdab siseturgu ja aitab elustada majandust, mis oli ju ka üheks valitsuse taotluseks. Pealegi oldi arvamisel, et mõningad järeleandmised töölise õigustatud nõudmistele aitavad ohjeldada tööliikumist. Sedasama loodeti ka uutelt riiklikelt ja riigivõimu kontrollile allutatud organeilt. Uut majanduspoliitilist suunda iseloomustab iseseisva Sotsiaalministeeriumi loomine 1936. aastal. Viimase ülesandeks jäi «kodurahu» kindlustamine nii sotsiaalsete reformide kui ka Töötülde Lahendamise Komisjoni vahendusel kompromisslahenduste leidmise teel. «Kodurahu» kindlustamise taotlusel loodi 1936. aastal ka tööstustöölise esindav organ — Tööliskoda. Viimane pidi sotsiaalministri egiidi all esindama töölise majanduslikke, sotsiaalseid ja kultuurilisi huve.⁷² Tööliskojade moodustamiseks otsustas valitsus baseeruda töölisvanematele, kellele anti õigus üldkogul valida 30-liikmeline Tööliskoda. Selliselt loodeti ja taotleti mõjutada ka töölisvanemate tegevust.

Sotsiaalministri otsusega 18. juunist 1936 määrati Tööliskojade valimiste aeg 25.—28. septembrini.⁷³ Tööliskojade liikmete kandidaadid tuli esitada aga juba 27. augustiks. Nende ettevõtete omanikke, kus töölisvanemad puudusid, kohustati vanema tööinspektori ringkirjaga 6. juulist 1936 valimised läbi viima hiljemalt 27. juuliks.⁷⁴ Kuid ettevõtjad ignoreerisid sedagi korraldust, nagu nad seni olid ignoreerinud seaduse nõuet läbi viia töölisvanemate valimised. Et tagada Tööliskojade valimiste toimumist, muutis K. Päts isegi seadust. Riigivanema dekreediga 9. septembrist 1936 tehti töölise üldkoosoleku kokkukutsumine töölisvanemate valimiseks ülesandeks tööinspektoritele.⁷⁵ Neis ettevõtetes, kus töötas 25 ja roh-

⁶⁹ ORRKA, f. 994. (Eestimaa Töölisühingute Keskliit), nim. 1, s.-ü. 33, l. 186. 5. jaoskonna tööinspeksiooni tegevuspiirkond oli teistega võrreldes peaaegu kaks korda suurem.

⁷⁰ Vt. O. Enkelberg, Roosevelti majanduspoliitika tulemusi. «Konjunktuur» 1935, nr. 1, lk. 54.

⁷¹ В. Л. Мальков, Д. Г. Наджафов, Америка на перепутье. Очерк социально-политической истории «нового курса» в США. М., 1967, lk. 152—153.

⁷² «Riigi Teataja» 1936, nr. 40, art. 310.

⁷³ Sealsamas, nr. 52, art. 444.

⁷⁴ ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 3343, l. 1.

⁷⁵ «Riigi Teataja» 1936, nr. 74, art. 607. Lutheri töölise üldkogu koosolekul arutati seda küsimust 1936. aasta aprillis ning vastuvõetud otsus, «et töölisvanemate valimiseks poleks vaja avaldusega pöörduda mitte ettevõtja, vaid tööinspektori poole», esitati valitsusele. (ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 643, l. 23—24.)

kem töolist, kuid puudusid töölisvanemad, tuli tööliste üldkoosolekul valida neid asendada valijamehed.⁷⁶

Osa, mida Tööliskoja valimisel etendasid töölisvanemad, tugevdas kahtlemata nende institutsiooni eluõigust. Mõningane nihe toimus ka töösturite suhtumises töölisvanematesse. Mõnedki töösturid, kes varem olid olnud töölisvanemate valimise vastu, leppisid nüüd nende valimistega. Selle nihke põhjusest rääkis avameelselt seni töölisvanemate vastu suunatud kampaaniat juhtinud Tallinna Tselluloosivabriku juhatus oma 1936. aasta salajases aruandes, kus öeldakse: «Juba mitu aastat polnud meie käitises olemas töölisnõukogu. Kuid peale selle, kui praegune valitsus hakkas taotleni tööliskonna poliitilist inkorporeerimist [sõrendus meilt — S. A., O. K.] üksikute vabrikute tööliskonna poolt valitava tööliskoja kaudu, oli see tõukeks ka meie tööliste organiseerimiseks ning valimised teostati aruandeaastal kõigis meie käitistes.» Ühtlasi aga märgiti seal samas töölisnõukogude kohta, et «juba nende olemasolu on tunduvalt suurendanud teravnemise ohtu, eriti palgavõitlusel».⁷⁷

1935. aastal oli töölisvanemaid valitud vaid 42 ettevõttes 293-st.⁷⁸ 1. jaanuariks 1938 oli töölisvanematega ettevõtteid juba 128, kus töötas ligi $\frac{2}{3}$ seaduse alla kuuluvate ettevõtete tööliste arvust. Samal ajal olid töölisvanemad valimata 204, peamiselt väiksemas ja hooajaliselt tegutsevas ettevõttes, kus tööliste arv kõikus 25—100 vahel.⁷⁹ Ka mõnes suuremaski ettevõttes jäikus äge vastupanu töölisvanemate valimistele ja nende tegevusele. Nii vallandati 1936. aastal pärast Kiviõli kaevurite ja õlivabriku tööliste streiki, mille organiseerijaks oli olnud töölisnõukogu koos Kaevandustööliste Ametiühinguga, streigist osavõtnud aktiivsemad töölised-töölisvanemad. Sellega tehti lõpp töölisnõukogu tegevusele. Uusi, septembris värvatud töölisi töölisnõukogusse aga valida ei saanud, sest enne tuli neil samas ettevõttes kuus kuud töötada. Töölisnõukogu valimiste takistamist iseloomustavaks näiteks on ka juhtum 1936. aastal šokolaadivabrikus «Kawe», kus tol ajal töötas 524 töolist, kuid puudus töölisnõukogu. 200 töolist esitasid 1. jaoskonna tööinspektorile oma allkirjadega varustatud avalduse, milles nad palusid töölisvanemate valimiseks kokku kutsuda töölise üldkoosoleku. Kuna vabrikuvälitsus ei võimaldanud koosolekut pidada kahe vahetuse vaheajal vabriku ruumes, kutsus tööinspektor koosoleku kokku «Läti klubi» ruumes 18. oktoobril. Enne koosoleku algust saabus tööinspektorile vabrikuvälitsusest teade, et 19. oktoobrist alates on vallandatud 88 töolist, kellest mõned olid vabrikus töötanud juba üle kümne aasta. Neist 88 töolisest olid 58 alla kirjutanud tööinspektorile esitatud avaldusele, ülejäänud olid arvatavad kandidaadid töölisnõukogu liikmete kohtadele.⁸⁰ 18. oktoobri tööpäeva lõpuni ei olnud mitte ühelegi neist vallandamisest ette teatatud. Näib, et tööinspektorile saadetud vallandamisteate peamiseks eesmärgiks oli «meeleolu kujundada». Tööinspektori korraldusel «Kawe» töölisnõukogu valimised siiski toimusid, kuid mõni päev hiljem, nimelt 3. ja 4. novembril.

120 töölisega B. Besprosvanny kudumistööstuses valiti csmakordselt töölisnõukogu 1938. aasta lõpus. Teiste hulgas valiti nõukogu liikmeks ja siis selle esimeheks Evald Hiimets, aktiivne tööliste huvide kaitsja. Ettevõtte juhatus, kes seni oli harjunud ilma «segajateta» vabrikut valitsema, hakkas nuputama, kuidas niisugusest vastuvõetamatust esimehest vabaneda. Lahendus leiti: ettevõttes moodustati uus osakond, mille koosseisu ainukesena arvati E. Hiimets. Seaduse järgi oli ettevõtjal õigus töölisi vallandada, kui vastavas osakonnas on vähemalt kuujaline tööseisak. 20. jaanuaril 1939 teatati E. Hiimetsale, et äsja loodud osakonnas on tööseisak, osakond suletakse ning ta vallandatakse. Et soovimatust töolisest kohe vabaneda, pakuti talle kolme nädala palk ette. Tööinspektor, kelle poole töölisnõukogu esimees oma õiguste jaluleseadmiseks pöördus,

⁷⁶ Valijameeste valimiseks oli vajalik ainult ühe neljandiku, töölisvanemate valimistel aga poolte tööliste osavõtt koosolekust.

⁷⁷ RAKA, I. 4487, nim. 1, s.-ü. 879, l. 4—11.

⁷⁸ Töölisnõukogude ja töölisvanemate valimiste tulemused kolmekümnendatel aastatel on aastate ja tööstusharude kaupa esitatud tabelis 1 ja 2.

⁷⁹ Töölisvanema ja kutseühinglase käsiraamat. (Toimet. Ilmar Rebane.) Tallinn, 1938, lk. 6.

⁸⁰ ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 643, l. 41.

tegi vabriku juhatusel korralduse E. Hiimets tööle tagasi võtta. Vabriku juhatus sellest ei hoolinud, samuti ei reageerinud ta sotsiaalminister O. Kase korraldusele, kelle poole selles küsimuses oli pöördunud Eesti Tekstiilitöölise Ametiühingu delegatsioon. Alles pärast seda, kui ettevõtte omanik oli Sotsiaalministeeriumi kutsunud, oli ta nõus Hiimetsa tööle tagasi võtma, kuid mitte enam endisele töökohale, vaid kütjaks, kellena Hiimetsal oleks olnud raske töölisega tihedamalt kokku puutuda. Kuigi E. Hiimets esialgu keeldus, leppis ta tööinspektori soovitusel hiljem selle töökohaga, mis oli märksa halvem, kui temaga sõlmitud tööleping ette nägi.⁸¹ Asjasse sekkunud sotsiaalminister tunnistas 11. märtsil 1939 Riigikogu koosolekul avalikult: «Ütlesin, et neil [s. o. kudumistööstuse Betty Besprosvanny ja poeg omanikel — S. A., O. K.] ei tarvitse vallandatud töölisanematele samale kohale tagasi panna, vaid nad võivad paigutada ta mõnele teisele kohale.» Ja kui töösturid Riigikogu koosolekul ette heitsid, et minister oli end töölisanema vallandamise asjus üldse vahele seganud, siis rääkis ta ka ajendist, mis teda selleks oli sundinud. Ta ütles samal koosolekul: «Kui me nii kitsarinnaliselt ajaksime oma asju nagu mõnel pool soovitatakse ja töölisorganisatsioonid pöranda alla ajaksime, siis poliitsete abinõudega oleks majas küll võibolla ajutine rahu, aga mis pärast tuleb, see oleks palju halvem.»⁸² See polnud muidugi mõista mitte ainult härra sotsiaalministri isiklik seisukoht, vaid kogu K. Pätsi valitsuse taktikaline suund töölisküsimuses.

Paljude ettevõtjate arusaamad selles küsimuses aga erinesid valitsuse omadest ning nad püüdsid igati vabaneda töölisanematest. Selleks kasutati ettevõtte ajutist sulgemist, väiksemate ettevõtete vahendati alalist töölise arv 24-le, ülejäänud aga võeti tööle päeva- või tunnitasu alusel, vallandati arvatavaid töölisanema kandidaate jne.

Tööliskoda valiti kolmeks aastaks kas isiklikul hääletamisel või posti teel.⁸³ Passiivne valimisõigus oli isegi laiem kui aktiivne: õigus olla valitud Tööliskotta oli kõigil 24-aastastel tööstustöölistel, kellel oli hääleõigus kohaliku omavalitsuse valimistel ja kes enne koja valimiste väljakuulutamist olid vähemalt kuus kuud olnud tööstustöölised.

Lätiga võrreldes oli Eestis Tööliskoja valimiste protseduur mõnevõrra demokraatlikum. Kuigi valimised olid Eestis kaudsed, võimaldasid nad omeli Tööliskotta valida ka progressiivse mõttelaadiga inimesi. Lätis polnud Tööliskoda valitav, vaid tema 100-liikmelise koosseisu määras kindlaks koja juhatus ning kinnitas peaminister. Valitav polnud ka koja juhatus.⁸⁴

Tööliskoja I koosseisu, kelle valimised, nagu juba eespool märkisime, toimusid 1936. aasta septembris, kuulusid revolutsiooniliselt meelestatud töölisena teiste hulgas ka Voldemar Jaanus,⁸⁵ Jaan Lage,⁸⁶ Voldemar Mölder,⁸⁷ Nadežda Tihhanova,⁸⁸ Heinrich Ausmees⁸⁹ jt.

Tööliskoja 3-liikmelise juhatus valis koja üldkogu, kuid kinnitas sotsiaalminister. Ilmselt seda silmas pidades valiti esimeheks ministrile vastuvõetav Riigi Trükivoja töölisnõukogu esimees ja Tallinna Trükitöölise Ühingu sekretär J. Kurvits (19 häälega). Juhatuse liikmeteks valiti V. Mölder (25 häälega) ja Riigi Põlevkivitööstuse töölisnõukogu esimees F. Kauks (23 häälega). Tallinna töölisanemate toimkonna esimeheks sai Lutheri vabriku töölisnõukogu esimees R. Koppelinann.

⁸¹ «Tööliskoja Teataja» 1939, nr. 2, lk. 54—55; nr. 3, lk. 77.

⁸² ORRKA, f. 84 (Riigikogu VI koosseis), nim. 1, s.-ü. 1328, l. 249—250.

⁸³ «Riigi Teataja» 1936, nr. 49, art. 402.

⁸⁴ K. K i i m a n, Märkmeid Läti Tööliskojast. «Tööliskoja Teataja» 1937, nr. 3, lk. 69—

70.

⁸⁵ V. Jaanus töötas sadamas ja oli Tallinna Sadamatöölise Ühingu juhatusel liige. Hiljem viidi ta üle ametnike kategooriasse ja arvati Tööliskojast välja. (Vt. lähemalt O. K u u l i, A. L i e b m a n, H. S a a r n i i t, Tööraha riigi eest, lk. 378—379.)

⁸⁶ Pärnu Töölisühingu juhatusel liige.

⁸⁷ Kreenholmi Manufaktuuri töölisanem ja Eesti Tekstiilitöölise Ühingu Narva osakonna juhatusel liige.

⁸⁸ «Eestisiidi» töölisnõukogu esinaine ja Eesti Tekstiilitöölise Ühingu Tallinna osakonna juhatusel liige.

⁸⁹ Tallinna Ohise Haigekassa juhatusel liige ja Tallinna Kullasepatöölise Ametiühingu esimees.

Järgmistel Tööliskoja valimistel, mis toimusid 29. septembrist kuni 2. oktoobrini 1939, sei kõige rohkem häält Port-Kunda tsemenditehase töölisnõukogu esimees ja Kunda-Ubja tööliste ametiühingu esimees Rudolf Jurtom. Tööliskotta valiti ka a/s. Toferi töölisnõukogu liige ja Eesti Tekstiilitöölise Ametiühingu esimees, ühisrinde aktiivne tegelane Erich Kadakas. Liikmekandidaatideks jäid V. Mölder, O. Hirsch, N. Tihhanova, J. Lage.

Tabel 1

Töölisvanemate ja töölisnõukogude valimiste tulemused aastail 1931—1939*

Aastad	Ettevõtete arv, kus seaduse järgi oli õigus valida töölisvanemaid	Ettevõtted, kus valiti töölisvanemad		Ettevõtete arv, kus seaduse järgi oli õigus valida töölisnõukogu	Ettevõtted, kus valiti töölisnõukogu		Valitud töölisvanemate ja töölisnõukogude liikmete üldarv
		Arv	%		Arv	%	
1931	118	51	43,2	54	34	63,0	182
1932	153	26	17,0	68	34	50,0	159
1933	180	27	15,0	81	28	34,6	135
1934	231	23	10,0	85	25	29,4	121
1935	218	17	7,8	75	25	33,3	126
1936	231	54	23,4	80	41	51,3	224
1937	230	64	27,8	93	58	62,4	290
1938	243	80	32,9	89	67	75,3	335
1939	240	101	42,1	86	69	80,2	364

* Arvutatud «Eesti Statistika» 1932, lk. 505; 1933, lk. 627; 1934, lk. 261; 1938, lk. 333; ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 673, l. 11; s.-ü. 675, l. 11; s.-ü. 677, l. 11; s.-ü. 680, l. 12; s.-ü. 683, l. 52; s.-ü. 685, l. 11; s.-ü. 687, l. 14; s.-ü. 690, l. 12; s.-ü. 692, l. 16; s.-ü. 694, l. 15; s.-ü. 696, l. 11; s.-ü. 701, l. 11; s.-ü. 702, l. 12; s.-ü. 703, l. 16; s.-ü. 704, l. 12; s.-ü. 699, l. 11 leiduvate andmete alusel.

Töölisvanemate tegevust mõjutasid kolmekümnendate aastate teisel poolel nii ametiühingud kui ka Tööliskoda. Pahempoolsete vaadetega töölisvanemad olid enamikus koonduvad ametiühingutesse, kes asusid revolutsioonilise klassivõitluse positsioonil, ning juhindusid oma töös neilt saadud juhtnõõridest. Tööliskoja mõju oli suurem nende ametiühingute tööst kõrvale jäänud ja väiksemate ettevõtete töölisvanemate hulgas.

Juhtivaks Eesti ametiühingute seas kujunes 1930-ndate aastate lõpul Eesti Tekstiilitöölise Ühing. Tema osakondade juhatused korraldasid sageli ühingu aktiivi ja töölisvanemate ühiseid koosolekuid, kus peale ametiühingutöö võimaluse piires selgitati ka poliitilisi küsimusi.⁹⁰ Töölisnõukogudki olid tekstiilitöölistel teovõimelisemad. Tugevamaks ja suurimaks neist oli Narva Kreenholmi Manufaktuuri töölisnõukogu, kes tõhusalt suutis kaasa rääkida tööliste eluolu korraldamisel. Tema seisukohti tuli vabriku valitsusel arvestada ka tööliste vallandamisel. Alates 1931. aastast oli Kreenholmi Manufaktuuri töölisnõukogu esimeheks, esimehe abiks või liikmeks Voldemar Mölder. Pärast tema Narvast väljasaatmist 1939. aasta sügisel asus töölisnõukogu juhtima Arnold Treiberg. Töölisnõukogu koosseisu kuulusid teiste hulgas August Põlts, Vassili Grafov ja Anna Vinkel. Narva Tekstiilivabrikus «Vill» olid kolmekümnendatel aastatel töölisnõukogu liikmeteks revolutsiooniliselt meelestatud töölised Alfred Roode, Karl Vist ja Valentin Volkov.⁹¹ Paljud aktiivsemad töölisnõukogu liikmed olid ühtlasi ka tekstiilitöölise ametiühingu juhtijaiks. Nii kuulusid V. Mölder, A. Põlts, A. Treiberg, A. Roode, K. Vist ja A. Volkov Tekstiilitöölise Ametiühingu Narva osakonna juhatusse. Sindi Tekstiilivabriku töölisnõukogu liikmed Nikolai Lembit ja Jaan Kammer olid ka Sindi Tekstiilitöölise Ametiühingu juhtijaiks.

⁹⁰ O. Kuuli, A. Liebman, H. Saarniit, Töörahva riigi eest, lk. 396 ja 398.

⁹¹ Воспоминания Волкова Валентина Васильевича об участии в революционном рабочем движении в 1934—1940 гг., в восстановлении Советской власти в Эстонии в 1940—1941 гг., в Великой Отечественной войне, lk. 19. (Käsikiri, saadetud ENSV TA Ajaloo Instituuti 1970.)

Töölisnõukogude ja töölisvanemate valimine tööstusharude kaupa kolmekümnendatel aastatel*

Tööstusharude nimetused	Ettevõtete arv, kus oli õigus valida töölisnõukogu			Ettevõtted, kus valiti töölisnõukogu			Ettevõtete arv, kus oli õigus valida töölisvanemaid			Ettevõtted, kus valiti töölisvanemaid						
	1931. a.	1937. a.	1939. a.	1931. a.	1937. a.	1939. a.	1931. a.	1937. a.	1939. a.	1931. a.	1937. a.	1939. a.				
	Arv	%	Arv	Arv	%	Arv	Arv	%	Arv	Arv	%	Arv	%			
Murrud ja kaevandused	6	—	8	4	66,7	8	100,0	—	9	—	1	11,1	3	33,3		
Mineraalidestõötlemine	2	5	5	1	50,0	4	80,0	4	15	16	3	20,0	6	37,5		
Metalitööstus	8	11	11	8	100,0	8	81,8	21	24	27	7	33,3	14	51,9		
Keemiainetööstus	1	3	2	1	100,0	3	100,0	9	9	9	4	44,4	2	66,7		
Nahatööstus	—	—	—	—	—	—	—	—	4	9	10	22,2	5	50,0		
Tekstiilitööstus	12	17	16	9	75,0	14	81,3	6	25	30	3	50,0	9	50,0		
Puidutööstus	3	9	4	2	66,7	4	100,0	10	29	24	7	70,0	12	50,0		
Paberitööstus	5	5	5	2	40,0	5	100,0	1	5	5	1	100,0	2	40,0		
Polügraafiatööstus	2	3	3	1	50,0	2	66,7	13	11	12	7	53,8	4	66,7		
Toidu-, maitseainete ja jookide tööstus	6	9	9	1	16,7	7	77,8	22	31	30	6	27,3	8	26,7		
Kehakatte- ja pudukau-pade tööstus	2	4	3	1	50,0	1	25,0	6	18	21	2	33,3	5	52,4		
Ehitustööstus	2	12	13	1	50,0	4	33,3	8	29	27	5	62,5	6	22,2		
Elektrijaamad, gaas ja veevarustus	2	2	2	2	100,0	2	100,0	5	7	6	4	80,0	5	50,0		
Puhastustööstus	—	—	—	—	—	—	—	4	2	4	—	—	—	25,0		
Transport ja side	3	5	5	1	33,3	2	40,0	5	7	10	2	40,0	2	40,0		
Kokku:	54	93	86	34	63,0	58	62,4	118	230	240	51	43,2	64	27,8	101	42,1

* Arvutatud «Eesti Statistika» 1932, lk. 505; 1938, lk. 333; ORRKA, f. 50, nim. 1, s.-ü. 692, l. 16; s.-ü. 694, l. 15; s.-ü. 696, l. 12; s.-ü. 699, l. 11; s.-ü. 701, l. 11; s.-ü. 702, l. 12; s.-ü. 703, l. 16; s.-ü. 704, l. 12 leiduvate andmete alusel.

Tekstiilitöölise ametiühingu aktivistidest töötasid Tallinnas töölisvanematena Erich Kadakas (a/s. «Vennad Toferite» kudumisvabrikus), Nadežda Tihhanova («Eestisiidis»), Magnus Mälk (a/s. Kilgase vabrikus) ja Evald Hiimets (Besprosvanny kudumistööstuses). Peale nende olid kolmekümmendate aastate lõpul Tallinnas energiliseimateks töölisvanemateks Boris Sürje (Brandmanni šokolaadivabrikus), Sergei Generalov («Eestisiidis»), Hans Liiva (Tselluloosivabrikus), Artur Veebermann (A. M. Lutheri puidutööstuses), Jüri Rooberg ja Martin Kuldre (a/s. Franz Krulli tehases) ja mitmed teisedki.

Töölisvanemad oma enamikus tegid hinnatavat tööd töölise õiguste ja huvide kaitsmisel ja nende eest võitlemisel, ohverdades tihtigi selle võitluse huvides oma töökoha. Töölisvanemate survega tuli nii mõnelgi ettevõtjal parandada töölise töö- ja palgatingimusi ning loobuda halvustavast suhtumisest töölisesse. Suuremais ettevõtteis, kus töölisnõukogudel olid pikemat aega kestnud tegevuse tõttu välja kujunenud traditsioonid, leidsid töölisvanemad töölise huvide kaitsmisel kergemini oma koha. Nii mõneski väiksemas ettevõttes aga piirdus töölisvanema tegevus vaid ettevõttesiseste pisiküsimustega. Töölisvanemate tegevuses andis tunda ühtse suunava keskuse puudumine. Esialgu oli selleks olnud Eestimaa Töölisühingute Keskliit, kui moodustati Tööliskoda, mõjutasid nende tegevust nii see kui ka ametiühingud, nagu märkisime juba eespool. Tähtsaks töölisvanemate tegevust suunavaks lüliks kujunesid töölisvanemate ja ametiühingute esindajate konverentsid, mis toimusid kord aastas. Lisaks neile peeti suuremates linnades töölisvanemate ülelinnalisi nõupidamisi. Töölisvanemate ja ametiühingute esindajate ühised konverentsid olid tribüüniks, kus kord aastas oli töölisvanematel töölisklassi esindajatena võimalus ühiselt mõtteid vahetada töölisklassi otseselt puudutavate probleemide üle. Konverentsidel vastuvõetud otsustes nõuti nii majandusliku olukorra parandamist kui ka töölisiikumise osavõtjate tagakiusamise lõpetamist.

1937. aastal hakkas Eestimaa Kommunistlik Partei Norras välja andma ajalehte «Rahva Hää», mida Eestis levitati illegaalselt. Selle 2. numbris oli eriatikkel pühendatud Tallinnas sama aasta mais toimunud üleriigilisele töölisvanemate konverentsile, kust võttis osa üle 300 töölisvanema ja ametiühingu esindaja. Ajaleht hindas konverentsi tööd küllaltki kõrgelt, märkides, et nurjusid konverentsist osavõtnud valitsuse esindajate katsed konverentsiga koostööd sobitada. Konverents kuulutas ennast solidaarseks laiade töölisklasside nõudmistega. Tema tööst kokkuvõtet tehes märgitakse, et see oli viljakas ja vastuvõetud otsustel on suur tähtsus töölisklassi mobiliseerimisel võitluseks demokraatlike vabaduste ja töölise raske olukorra parandamise eest. Rõhutatakse, et vastuvõetud otsuste⁹² kohaselt ei tule nõudmistele elluviimiseks lootusi panna Pätsi valitsusele, vaid töölisklass suudab oma nõudmisi läbi viia ainult ühise, organiseeritud võitlusega. Viimane niisugune konverents toimus 19. mail 1940, s. o. kuu aega enne sotsialistliku revolutsiooni algust.

Ametiühingu komiteede valimisega ettevõtetes ja asutustes 1940. aasta sügisel kadus vajadus töölisvanemate järele ning töölisvanemad ja nende nõukogud lõpetasid tegevuse.⁹³ Oluline aga on see, et tegutsemine töölisvanemana oli ametiühingulise töö kõrval olnud töölisele heaks kooliks, kus nad omandasid ka ettevõtte praktilise juhtimise kogemusi, vähemalt oma ettevõtte piires. Paljud endised töölisvanemad kasutasid neid kogemusi pärast võimu üleminekut töörahva kätte 1940. aasta suvel. Nii sai tekstiilivabriku a/s. «Eestisiid» endisest töölisnõukogu liikmest Nadežda Tihhanovast kergetööstuse rahvakomissari teine asetäitja. Puidutööstuse Peavalitsuse juhatajaks määrati natsionaliseeritud Tselluloosivabriku esimene direktor, sama vabriku endine töölisnõukogu esimees Hans Liiva. Ettevõtte uueks direktoriks aga sai omaaegne töölisnõukogu liige Sergei Loor. Peamiselt töölisvanemate ridades kasvaski välja natsionaliseeritud suurtoöstuse uus juhtiv kaader. Natsionaliseeritud ettevõtete direktoritena töötasid endised töölisvanemad ja töölisnõukogude tegelased Arnold Treiberg (Kreenholmi Manufaktuuris), Nikolai Lembit (Sindi tekstiilivabrikus), Magnus Mälk (end. O. Kilgase vabrikus), Valentin Volkov (vabrikus «Vill»), Sergei Generalov (end. B. Vinterfeldti tekstiilivabrikus), Artur Veebermann (end. A. M.

⁹² Konverentsi otsused on avaldatud O. Kuuli, A. Liebman, H. Saarniit, Töörahva riigi eest, lk. 382–383.

⁹³ «ENSV Teataja» 1940, nr. 6, art. 56; nr. 35, art. 402.

Lutheri puidutööstuses), Otto Milder (Kohtla õlivabrikus), Konstantin Tiit («Eesti Turbatööstuses»), Ellen Marvits (kompvektivabrikus «Kawe») jne.

Nii oli töölisvanemate institutsioon Eestis ametiühingute kõrval selleks tööliklassi legaalseks organisatsiooniks, kes oma mitmekülgses tegevuses aitas aastakümneid organiseerida tööliklassi ridu ja teda ette valmistada nii sotsialistlikuks revolutsiooniks kui ka sotsialistliku majanduse ülesehitamiseks.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetuse saabunud
22. X 1970

С. АХЕЛИК, О. КАРМА

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РАБОЧИХ СТАРОСТ В ЭСТОНИИ

Резюме

Первые выборы рабочих старост в Эстонии были проведены в сентябре 1903 года на основе закона, принятого в июне того же года. Фабриканты отнеслись с самого начала враждебно к советам рабочих старост, видя в них политических представителей рабочего класса. В той обстановке действительное право этих советов на существование и круг их деятельности определялись соотношением классовых сил. Только в дни революции 1905 года рабочим большинства крупных предприятий удалось избрать советы рабочих старост, которые вскоре превратились в местные органы революционной власти. С подавлением революции советы рабочих старост были ликвидированы. Лишь после Февральской революции создались благоприятные условия для возобновления их деятельности. И тогда работа их была тесно связана с революционной борьбой пролетариата. 19—29 июня 1917 года состоялась конференция советов рабочих старост, где по примеру аналогичной конференции, проходившей в Петрограде, была принята составленная В. И. Лениным «Резолюция по вопросу об экономических мерах борьбы с разрухой». На некоторых предприятиях советы рабочих старост начали еще до Октябрьской революции осуществлять рабочий контроль и участвовать в управлении предприятием. Организованная легальная деятельность советов рабочих старост была прервана немецкой оккупацией. После перехода власти к буржуазному Временному правительству советы рабочих старост стремились продолжить начатую в 1917 году деятельность. В конце 1918 года по инициативе Министерства труда был разработан устав рабочих старост, опубликованный 22 января 1919 года.

В кризисные послевоенные годы крепло сотрудничество рабочих старост с профсоюзами. Рабочие старосты и советы рабочих старост, находившиеся под влиянием КПЭ, превратились в боевой орган защиты интересов трудящихся.

Спад революционной борьбы после поражения восстания 1 декабря 1924 года повлиял и на дальнейшую судьбу рабочих старост. Против них выступили предприниматели, поддерживаемые Торгово-промышленной палатой. На ряде предприятий стали учиняться препятствия проведению выборов рабочих старост, от избранных же старост фабриканты избавлялись путем увольнения. Участвовавшие нарушения устава, принятого в 1919 году, вызывали среди рабочих недовольство. На повестку дня встал вопрос о разработке нового законопроекта. В 1919—1931 годах в Государственном собрании и его многочисленных комиссиях обсуждалось несколько проектов закона о рабочих старостах. 10 июля 1931 года был принят новый закон. Он содержал ряд существенных изменений по сравнению с уставом рабочих старост 1919 года. До принятия нового закона старосты избирались на промышленных предприятиях с количеством рабочих не менее 10 человек, теперь же это право получили лишь предприятия, на которых было занято не менее 25 рабочих. Право быть избранным старостой получал рабочий, проработавший в данной отрасли промышленности два года, при этом из них шесть месяцев он должен был отработать на одном предприятии. Согласно уставу 1919 года, активное и пассивное избирательное право рабочий получал, достигнув 17 лет, по новому же закону — активное избирательное право он получил с 18 лет, пассивное — с 24 лет. Как положительный факт следует отметить продление срока полномочий рабочих старост с шести месяцев до одного года. Это давало рабочим старостам возможность планировать свою работу на более продолжительное время. Осенью 1931 года выборы рабочих старост проводились уже на основе нового закона. В первый год организацией их занимались инспекторы по труду. И следует отметить, что во время выборов наблюдалось

некоторое оживление интереса к ним. На следующий год, когда инспекторы по труду отошли от этой работы, вновь начался спад активности. Наиболее жизнеспособными оказались советы рабочих старост на крупных предприятиях, например, на Нарвской льноспрядильной мануфактуре и на Кренгольмской мануфактуре, где состав рабочих не так часто менялся и где советы рабочих старост имели годичный опыт работы. Труднее было рабочим старостам в лице единоличного представителя защищать интересы трудящихся на предприятиях с 25—100 рабочими, где они легче попадали под влияние предпринимателя.

Начиная с 1936 года, когда в результате деятельности КПЭ упрочилось положение профсоюзов, росла роль рабочих старост в рабочем движении. Укрепление левого крыла рабочих старост отразилось и на состоявшейся в 1936 году конференции рабочих старост Эстонии. Наряду с ростом активности рабочего движения во второй половине 30-х годов укреплению общественного положения института рабочих старост способствовала проводимая правительством К. Пяеса политика государственно-монополистического капитализма. Создав рабочую палату, правительство решило опереться на рабочих старост, предоставив им право избрать из своей среды 30 членов рабочей палаты. На предприятиях, где было занято более 25 человек, но не было рабочего старосты, избирались выборщики. Произошел сдвиг и в отношении промышленников к рабочим старостам, часть из них примирилась с выборами старост, рассчитывая использовать их в своих интересах. В 1935 году рабочие старосты были избраны лишь на 42 предприятиях из 293. К 1 января 1938 года выборы рабочих старост прошли уже на 128 предприятиях, на которых было занято около $\frac{2}{3}$ общего количества рабочих официально зарегистрированных предприятий. И в 1936, и в 1939 году в рабочую палату удалось избрать несколько революционно настроенных рабочих.

На деятельность рабочих старост во второй половине 30-х годов влияли как профсоюзы, так и рабочая палата. Рабочие старосты, придерживавшиеся левых взглядов, концентрировались в большинстве своем вокруг профсоюзов, стоявших на позициях революционной классовой борьбы. Влияние рабочей палаты было ощутимее в профсоюзах, сторонившихся классовой борьбы, а также среди рабочих старост мелких предприятий. Одним из активнейших профсоюзов Эстонии в конце 30-х годов стал союз текстильщиков. У текстильщиков были и наиболее активные советы рабочих старост.

Важным органом, направляющим деятельность рабочих старост, стали также конференции представителей рабочих старост и профсоюзов. Они служили трибуной, с которой один раз в год рабочие старосты как представители рабочего класса могли обменяться мнениями о положении пролетариата и интересующих его проблемах.

В большинстве своем рабочие старосты боролись за интересы трудящихся, активно выступали в защиту их прав. Кроме того, в начале 20-х годов деятельность советов рабочих старост была тесно связана с решением задач, вытекающих из обстановки революционного кризиса. Во второй половине 30-х годов основной упор деятельности советов рабочих старост приходился на подготовку нового поколения руководящих кадров, которые в случае необходимости могли бы ориентироваться в производственных вопросах. Наряду с профсоюзами институт рабочих старост был для рабочего класса той школой, где многие представители рабочего класса приобрели опыт, давший им возможность летом 1940 года после восстановления Советской власти сыграть руководящую роль в управлении советскими промышленными предприятиями и в строительстве социализма.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
22/X 1970

S. AHELIK, O. KARMA

DIE TÄTIGKEIT DER ARBEITERÄLTEN IN ESTLAND

Zusammenfassung

Auf Grund eines im Juni 1903 gutgeheißenen Gesetzes wurden in Estland im September desselben Jahres die ersten Arbeiterältesten gewählt. Doch war die Haltung der Industriellen den Räten der Arbeiterältesten gegenüber von vornherein feindlich, da sie in der neuen Institution eine politische Vertretung der Arbeiterklasse sahen. In der so entstandenen Situation wurden das Existenzrecht und der Tätigkeitsbereich dieser Räte in der Tat durch das Verhältnis der Klassenkräfte bestimmt. Erst in den Revolutionsjahren von 1905 gelang es den Arbeitern der meisten Großbetriebe, solche Räte zu wählen, die in Kürze zu örtlichen Organen der Revolutionsgewalt wurden. Mit der Niederschlagung der Revolution fielen auch die Räte der Arbeiterältesten.

Nach der Februarrevolution entstanden gute Möglichkeiten ihrer Wiederherstellung. Auch dieses Mal war ihre Tätigkeit mit dem revolutionären Kampfe des Proletariats eng verbunden. Am 19.—29. Juni 1917 fand eine Konferenz der Arbeiterältestenräte statt. Wie bei einer analogen Konferenz in Petrograd, so wurde auch hier W. I. Lenins «Resolution zur wirtschaftlichen Bekämpfung des Ruins» angenommen. In einigen Betrieben gingen die Arbeiterältestenräte noch vor der Oktoberrevolution an die Verwirklichung der Arbeiterkontrolle; auch nahmen sie teil an der Betriebsleitung. Die organisierte legale Tätigkeit der Räte wurde durch die deutsche Okkupation unterbrochen. Nach dem Übergang der Macht an die bürgerliche provisorische Regierung waren die Räte bestrebt, die in 1917 angefangene Tätigkeit fortzusetzen. Ende 1918 wurde auf Anregung des Arbeitsministeriums ein Statut der Institution der Arbeiterältesten ausgearbeitet, das am 22. Januar 1919 veröffentlicht wurde.

In den Krisejahren der Nachkriegszeit erstarkte die Zusammenarbeit der Arbeiterältesten und der Gewerkschaften. Die Arbeiterältesten und deren Räte befanden sich unter dem Einfluß der KPE, sie gestalteten sich zu einem Kampforgan, das die Interessen der Werktätigen wahrte.

Das Abflauen der revolutionären Tätigkeit, das auf die Unterdrückung des Aufstandes am 1. Dezember 1924 folgte, wirkte sich auch auf dem weiteren Los der Arbeiterältesten aus. Die Unternehmer, von der Handels- und Industriekammer unterstützt, nahmen gegen diese Arbeiterinstitution Stellung. Auf verschiedenen Unternehmen wurden die Wahlen der Arbeiterältesten behindert, die bereits gewählten Ältesten wurden verabschiedet. Die immer öfter werdenden Verletzungen des Statuts von 1919 riefen unter den Arbeitern Unzufriedenheit hervor. Es wurde die Ausarbeitung einer neuen Gesetzesvorlage beantragt. 1919 bis 1931 standen in der Staatsversammlung und deren Kommissionen mehrere solche Vorlagen zur Debatte. Schließlich wurde am 10. Juli 1931 ein neues Gesetz angenommen. Im Vergleich zum Statut von 1919 enthielt es wesentliche Änderungen. Früher wurden Arbeiterälteste in Betrieben gewählt, die mindestens 10 Arbeiter beschäftigten, jetzt wurde das Mindestmaß auf 25 Arbeiter gebracht. Das Recht, Ältester zu werden, stand jetzt dem Arbeiter zu, falls er in der betreffenden Industriebranche zwei Jahre gearbeitet hatte, davon sechs Monate in dem betreffenden Betrieb. Laut dem Statut von 1919 hatte der Arbeiter seit dem Alter von 17 Jahren das aktive und das passive Wahlrecht; laut dem neuen Gesetz wurde das aktive Wahlrecht auf 18 Jahre, das passive auf 24 Jahre festgesetzt. Ein positiver Faktor war die Verlängerung der Vollmacht eines Ältesten von sechs Monaten auf ein Jahr; dadurch wurde es den Ältesten möglich, ihre Arbeit binnen einem längeren Zeitraum zu planen. Im Herbst 1931 erfolgten die neuen Wahlen bereits auf Grund des neuen Gesetzes. In diesem ersten Jahr wurden sie von den Arbeitsinspektoren organisiert; es ist zu vermerken, daß diese Wahlen lebhafteres Interesse hervorriefen. Im nächsten Jahr dagegen, als die Arbeitsinspektoren an der Organisation nicht teilnahmen, flaute das Interesse wieder ab. In den Großbetrieben waren die Arbeiterältestenräte am lebensfähigsten, so z. B. auf der Narvaer Leinmanufaktur und der Krähnholmer Manufaktur, wo die Fluktuation der Arbeitskräfte geringer war und die Räte längere Zeit fungierten. In mittelgroßen Betrieben, welche 25 bis 100 Arbeiter beschäftigten, verfielen die alleinstehenden Arbeiterältesten leichter unter den Einfluß der Industriellen und es war ihnen schwieriger, die Interessen der Werktätigen zu schützen.

Seit 1936 konsolidierte sich die Lage der Gewerkschaften infolge der Tätigkeit der KPE; es wuchs auch die Rolle der Arbeiterältesten in der Arbeiterbewegung. Die erstarkte Position der linksgerichteten Arbeiterältesten blieb auch auf der 1936 erfolgten Konferenz der estnischen Arbeiterältesten nicht ohne Wirkung. Außer der aktiver gewordenen Arbeiterbewegung wurde die Lage der Arbeiterältesten in der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre auch durch die Politik des staatsmonopolistischen Kapitalismus gefestigt, welche von der Regierung K. Päts durchgeführt wurde. Die Regierung hatte eine Arbeiterkammer geschaffen und wollte sich auf die Arbeiterältesten stützen, indem sie ihnen das Recht überließ, aus ihrer Mitte 30 Mitglieder dieser Kammer zu wählen. In den Betrieben, die unter 25 Arbeiter beschäftigten, also keinen Arbeiterältesten hatten, wurden Wahlmänner gewählt. Die Stellung der Industriellen den Arbeiterältesten gegenüber änderte sich nun: ein Teil der Industriellen gab sich mit der Wahl der Arbeiterältesten zufrieden, — wohl mit der Absicht, die letzteren im eigenen Interesse auszubeuten. 1935 waren Arbeiterälteste bloß in 42 Betrieben von den 293 bestehenden gewählt. Bis zum 1. Januar 1938 sind Wahlen bereits in 128 Betrieben durchgeführt worden, wo etwa $\frac{2}{3}$ der gesamten Arbeiterzahl offiziell registrierter Unternehmen ihre Beschäftigung fanden. In den Jahren 1936 und 1939 gelang es, einige revolutionär gestimmte Arbeiter in die Kammer einzuführen.

In der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre wurde die Tätigkeit der Arbeiterältesten sowohl von den Gewerkschaften als auch von der Arbeiterkammer geleitet. Die linksgerichteten Arbeiterältesten scharten sich meist um diejenigen Gewerkschaften, welche die Stellung des revolutionären Klassenkampfes vertraten. Der Einfluß der Arbeiterkammer war spürbarer in denjenigen Gewerkschaften, welche den Klassenkampf vermieden, desgleichen unter den Arbeiterältesten der Kleinbetriebe. Unter den Gewerkschaften Estlands war gegen das Ende der dreißiger Jahre die Gewerkschaft der Textilarbeiter eine der aktivsten. Die Textilarbeiter hatten auch die aktivsten Ältestenräte.

Zu einem wichtigen Organ, das die Tätigkeit der Arbeiterältesten leitete, gestalteten sich auch die Konferenzen der Vertreter der Arbeiterältesten und der Gewerkschaften. Es war eine Tribüne, wo die Arbeiterältesten als Vertreter der Arbeiterklasse einmal im Jahr über die Lage des Proletariats und über die ihn interessierenden Probleme Meinungen austauschen konnten.

Die meisten Arbeiterältesten kämpften um die Interessen der Werktätigen und traten aktiv zum Schutz ihrer Rechte auf. Am Anfang der zwanziger Jahre war die Tätigkeit der Arbeiterältestenräte mit der Lösung von Aufgaben verbunden, welche aus der revolutionären Krise hervorgingen. In der zweiten Hälfte der dreißiger Jahre legten die Räte der Arbeiterältesten besonderen Nachdruck auf die Vorbereitung einer neuen Generation leitender Fachkräfte, die sich nötigenfalls in den Produktionsfragen orientieren könnten. Die Institution der Arbeiterältesten war neben den Gewerkschaften diejenige Schule, wo zahlreiche Vertreter der Arbeiterklasse Erfahrungen erlangten, die ihnen in 1940 nach der Wiederherstellung der Sowjetmacht die Möglichkeit gaben, sowjetische Industriebetriebe zu leiten und am Aufbau des Sozialismus teilzunehmen.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften
der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 22. Okt. 1970